

Iva Salopek Bogavčić

(Zagreb)

GOSPODARENJE ŠUMAMA GRADIŠKE IMOVNE OPĆINE OD 1874. DO 1914.

UDK 338:630(497.5 Slavonija)“1874/1914“

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 17. 11. 2017.

Članak na temelju arhivskih fondova čuvanih u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu i u Državnom arhivu SlavonSKI Brod, Odjel Nova Gradiška, te članka iz časopisa Šumarski list sagledava gospodarenje šumama Gradiške imovne općine u razdoblju od 1874. do 1914. Gospodarenje šumama Gradiške imovne općine realiziralo se u domenama iskorištavanja šuma, pomlađivanja šuma, odnosu prema „pravoužitnicima“ i ovladavanju raznim problemima poput „šumskih šteta“. Neodgovarajuće gospodarske osnove, močvarno tlo i manjak stručnog kadra rezultirali su dugotrajnom nestašicom ogrjevnog drva za „pravoužitnike“ i povećanim udjelom u prekršajnoj djelatnosti stanovništva, tzv. šumskim štetama. Na probleme s kojima se suočavala Gradiška imovna općina već je 1886. upozoravao tadašnji kraljevski šumar Josip Kozarac, težeći osuvremeniti gospodarenje šumama. Tek promjenama u gospodarskoj osnovi 1914., reorganizacijom šumarskih kotara i upošljavanjem stručnog kadra, mogle su se namiriti potrebe „pravoužitnika“, kao i socijalno-humanitarnim angažmanom Gradiške imovne općine olakšati težak život lokalnoga stanovništva.¹

Ključne riječi: gospodarenje šumama, 19. stoljeće, krađe, poplava, Gradiška imovna općina, Nova Gradiška

¹ Članak „Gospodarenje šumama Gradiške imovne općine od 1874. do 1914.“ većinom je napisan na podlozi disertacije „Novogradiški kotar 1886. – 1914.“ Ive Salopek Bogavčić, izradena na Filozofskom fakultetu u Zagrebu pod mentorstvom prof. Željka Holjevca i obranjena 12. listopada 2016. Istraživanje teme Gradiške imovne općine započeto je u navedenoj disertaciji te su poneke spoznaje iz tog rada bile osnovom za daljnja istraživanja, pogotovo u segmentu razumijevanja djelovanja imovne općine i gospodarenja šumama. Proširenjem znanstvenih spoznaja temeljenih na neobjavljenim izvorima i novinskim člancima, uvidjelo se u kojoj je mjeri djelovanje Gradiške imovne općine i gospodarenje šumama u uskoj povezanosti s ekološkim kontekstom. Započeto istraživanje o problemu „šumskih šteta“ u spomenutoj disertaciji razrađeno je razumijevanjem svih uvjetovanosti, a najviše razradom povezanosti ekoloških okvira gradiškog kraja, neadekvatnog gospodarenja imovne općine i manjka stručnog kadra s problemom „šumskih šteta“. Inovativnost članka može se uočiti i u razumijevanju uloge i doprinosa Josipa Kozarca, kraljevskog šumara Gradiške imovne općine, kao inovatora koji je uočio koju važnost za gospodarenje šumama ima odnos između čovjeka i prirode.

Uvod

Osnovna tema ovog rada jest gospodarenje šumama Gradiške imovne općine, koje se pokušalo razumijeti odgovarajući na nekoliko temeljnih pitanja. Prije svega, ovim se radom pokušalo razumjeti kako je funkcionirala Gradiška imovna općina, koji su oblici njezina djelovanja te s kojim se problemima susretala pri gospodarenju šumama. Odgovarajući na pitanja o „gospodarskoj politici“ Gradiške imovne općine, posljedično se dobivaju i odgovori o kapacitetu, rentabilnosti i ispunjenju svrhe Gradiške imovne te općenito o njezinu društvenom angažmanu i utjecaju na zajednicu. Uzimajući u obzir činjenicu da je u ovom radu riječ o čovjekovu gospodarenju šumama, nemoguće je bilo odvojiti utjecaj i način na koji je politika gospodarenja šumama utjecala na prirodu u geografski uskome gradiškom dijelu Posavine. Stoga je cilj ovog rada bio razumjeti uže strukovno djelovanje Gradiške imovne općine realizirano u obliku gospodarenja šumama, ali i sagledati utjecaje čovjeka na prirodu i prirode na čovjeka u širem ekološko-socijalnom kontekstu.

Gospodarenje šumama potkraj 19. stoljeća tek je bilo u povojima i pojmovno kao skup pravila, praktičnih uputa i preporuka tek je trebalo zakonski definirati. Iako je već u 18. stoljeću donesen Šumski red Marije Terezije, kojim su uspostavljene osnove gospodarenja, tek zakonskim osnovama iz 1871. započelo je suvremenije gospodarenje šumama. Tijekom 1871. stvoren je niz zakona, poput Zakona o razvojačenju, donesenog 8. lipnja 1871., kojim su dokinuti krajiški režim i vojna obveza, kao i ograničenje u stjecanju nekretnina, te potom zakon o diobi šuma pod nazivom „O ustanovah za odkup (izlučenje) prava na drvlje, pašu i uživanje šumskih proizvoda, što krajiški stanovnici imaju u državnih šumah, ležećih u Vojnoj krajini“. Navedenim zakonom o diobi šuma provedeni su podjela i razgraničenje postojećih carskih šuma na dva jednaka dijela na području svake krajiške pukovnije. Jedna polovica šuma ostala je pod upravom države² (državne šume), a druga je polovica predana na uporabu „pravoužitnicima“³ za podmirenje njihovih potreba, pod istim uvjetima koje su i dotad imali u državnim šumama (imovne općine). Navedeni se zakon temeljio na zakonu iz 1860. i uveo je ovlaštenike, tj. osobe koje mogu uživati drvlje, pašu i druge koristi iz državnih šuma. Članovi imovnih općina, tj. „pravoužitnici“, bili su: mjesne, crkvene i školske općine, krajiške obitelji koje su do segregacije živjele u zadrugama te krajiške obitelji izvan zadruga koje su ispunjavale obveze davanja vojnika.

² Bogdan Stojavljević, *Povijest sela: Hrvatska, Slavonija, Dalmacija 1848. – 1918.* (Zagreb, 1973), 91. Diobom šuma izvlašteno je područje na štetu krajišnika, a država je dobila manje posjede, ali s kvalitetnijom šumskom građom i većom pošumljenošću tla.

³ „Pravoužitnici“ imovnih općina bili su korisnici određenoga prava koji su to pravo nasljeđivali na temelju osobnih kvaliteta.

Tijekom 1871. donesena je i „Privremena naredba o upravi, gospodarenju i uživanju općinskih šumah u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji“,⁴ kojom se definiralo što gospodarenje šumom znači. Gospodarenje šumom bilo je pod nadzorom Vlade i obavljalo se preko županijskih nadšumara, šumara i lugara. Šumsko gospodarenje trebalo se bazirati na gospodarskoj osnovi. Naredbom su bili uređeni paša, žirenje i sabiranje šiške tako da ne bude ugroženo pomlađivanje šume. Ogrjevno se drvo trebalo izrađivati i formirati u svežnjeve⁵ te su ga tada „pravoužitnici“ ili ovlaštenici u omjeru pripadajućega prava mogli dijeliti. Paša je bila besplatna, ali žirovina i sabiranje šiške su se plaćali. Prihodi od plaćenih dobara bili su vlasništvo imovne općine. Naredba je propisala i način postavljanja šumarskog osoblja te njihove dužnosti. Dvije godine nakon navedenog zakona donesen je i Zakon o imovnim općinama u hrv. slav. vojnim krajinama od 8. lipnja 1873.⁶ Prvotno se formiralo deset imovnih općina, a potom još jedna. Krajiške imovne općine nastale su od upravnih općina jedne krajiške pukovnije. Imovne općine nosile su uz svoj naziv i ime krajiške pukovnije u kojoj su bile ustanovljene.⁷ Iz ukupne mase šuma izlučene su šume koje su dane na upravljanje članovima imovnih općina. U državnim šumama stanovnici više nisu imali servitutna prava,⁸ nego su šume služile samo za šumsko iskorištavanje. Zakonom iz 1871. imovne su općine bile obvezane na trajno šumsko gospodarenje. Imovnim općinama dodjeljivane su uglavnom razdvojene šumske površine bliže naseljima, izloženiye šumskim štetama. Gospodarilo se na temelju godišnjih drvosječnih prijedloga. Osnovna zadaća imovnih općina bilo je namirenje potreba članova imovne općine i „pravoužitnika“ šumskim proizvodima. Izlučena polovica šuma koja je dana općinama u stalno vlasništvo mogla se iskorištavati za ulaganja u trajne projekte. „Pravoužitnici“ su imali pravo na ogrjevno i građevno drvo, pašu, žirenje i stelju. Kriterij za opskrbu ogrjevom bio je u početku broj članova kućanstva, a poslije veličina posjeda. Osim opskrbe „pravoužitnika“ ogrjevnim i građevnim drvom, imovne općine prodavale su drva putem dražbi i maloprodajom.

Nakon razvojačenja i raspuštanja Gradiške pukovnije 1873. upravu nad općinskim šumama preuzela je Gradiška imovna općina. Upravu nad državnim šumama u gradiškom kraju i u Slavoniji općenito preuzelo je 1881. – 1882. Šu-

⁴ Oskar Piškorić, „Pogled u prošlost šumarstva Hrvatske“, *Šumarski list* (Zagreb), godina CX (1986), broj 7-8, 372.

⁵ Ibid.

⁶ Luka Ilić Oriovčanin, *Lovorike gradiškog narodnog graničarskog puka br. 8* (Zagreb, 1874), 61.

⁷ Silvana Planinić, „Krajiško okružno upraviteljstvo (distrikti) i krajiške imovne općine u Hrvatsko-slavonskoj krajini“, *Arhivski vjesnik* 34-35 (1991-1992), 35-36, 173-183, 178.

⁸ Riječ je o pravima služnosti, točnije, o pravima koja su dobivali vojnici zbog vojne službe koju su obavljali. U servitutna prava ubrajaju se drvarenje, tj. sakupljanje drva za ogrjev, pravo na drvenu građu za kućne potrebe i ispašu stoke, poput žirenja svinja.

marsko ravnateljstvo u Zagrebu. Ubrzo je (1885.) osnovan zajednički Kraljevski nadšumarski ured u Vinkovcima za šumarske urede Vinkovce i Novu Gradišku.⁹

Gradiška imovna općina tijekom razdoblja 1874. – 1914. prostirala se na području bivše Gradiške pukovnije; na sjeveru su granicu zatvarali Požeški kotar, Bjelovarsko-križevačka županija i Križevačka imovna općina, na istoku je granicu činila Brodska imovna općina, na zapadu II. Banska imovna općina i Zagrebačka županija, a na jugu je granica bila rijeka Sava.¹⁰ U upravnome smislu, područje Gradiške imovne općine obuhvaćalo je većinom Gradiško okružje,¹¹ koje je postojalo od 1873. do 1886., kada su iz navedenog okružja reorganizacijom županijskog sustava nastali kotari Novska, Brod i Nova Gradiška, te su potpali pod Požešku županiju.

Gradiška imovna općina, kao krovna institucija koja je gospodarila šumom, obuhvaćala je područje bivše Gradiške pukovnije pa je tako u svojem djelokrugu rada imala dijelove novskog, brodskog, novogradiškog i pakračkog kotara.¹² Šumarske ispostave na području Gradiške imovne općine ustanovljene su za područje Oriovca, Nove Gradiške i Novske.¹³ Svaka je šumarska ispostava upravljala kotarevima. Kotarevi unutar Gradiške imovne općine bili su: Čertak-Veliki gjol, Savički gjol, Čardačinska greda, Kamare, Javička-Greda-Suše, Međustrugovi-Prašnik, Ključ, Visoka greda, Radinje, Greda, Ćorinac, Pavlovačko brdo Ježevik, Mladavodica, Lubardenik, Muratovica-Bukovica, Novsko brdo, Kričko-Rajičko brdo, Blatuško-Jamaričko brdo, Miletina rijeka, Rogoljski-Žuberkovački psunj, Tisovačko brdo, Vrbovačko brdo, Mašićko brdo, Gostinac, Briknjevača, Kasonjsko brdo, Stupničko brdo, Cerje, Puavica.¹⁴ U opseg kotarske šumarije Novska potpadalo je ukupno 17 čuvarskih kotareva, a veličina šuma iznosila je 20.791 jutro. Kotarska šumarija Nova Gradiška imala je ukupno 16 čuvarskih kotareva, a veličina je šume bila 19.827 jutara. Kotarska šumarija u Oriovcu imala je 13 čuvarskih kotareva, te je veličina iznosila 17.731 jutro.

⁹ Milan Turković, *Krajiške imovne općine*, III dio (Sušak, 1936), 11.

¹⁰ B.[ogoslav] Hajek, „Gospodarenje i uprava imovne općine gradiške“, *Šumarski list*, godina XXI (1897), broj 4, 149.

¹¹ Gradiško je okružje nastalo nakon razvojačenja Gradiške pukovnije 1873. Gradiško okružje sastojalo se od Gradiškog, Oriovačkog i Novskog kotara. U upravnom smislu oni su funkcionirali do 1886., kada su Gradiški kotar te dijelovi Oriovačkoga kotara spojeni s općinom Cernik u kotar Nova Gradiška. Kotar Nova Gradiška postao je dijelom Požeške županije, zajedno sa susjednim Brodskim, Pakračkim, Novskim, Daruvarskim i Požeškim kotarom.

¹² Hajek, „Gospodarenje i uprava imovne općine gradiške“, *Šumarski list*, godina XXI (1897), broj 9-10, 440-448.

¹³ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika* (Zagreb, 1898), 102.

¹⁴ Hajek, „Gospodarenje i uprava imovne općine gradiške“, *Šumarski list*, godina XXI (1897), broj 6, 254-273.

Ustrojbeno se Gradiška imovna općina, kao i sve imovne općine, formirala diobom šuma, temeljenom na Zakonu o imovnim općinama iz 1873. Navedena je nastala nakon što je okružni upravitelj formirao povjerenstvo za diobu šuma, koje je provelo diobu na bivšem području Gradiške pukovnije. Imovne općine u upravnome smislu činili su Zastupstvo, Odbor, Gospodarski ured, predsjednik i stručno šumarsko osoblje. Između općinskih zastupnika biralo se Zastupstvo ili Predstavništvo imovne općine. Nakon konstituirajuće sjednice održavale su se redovite i izvanredne sjednice, ovisno o potrebi. Na redovitim sjednicama potvrđivali su se godišnji proračun i završni račun. Odbor imovne općine zastupao je imovnu općinu i bio je odgovoran Zastupstvu. Zastupstvo je formiralo Gospodarski i Stručni ured. Odbor je kontrolirao rad Stručnog ureda. Nadzor nad imovnom općinom provodio je vladin povjerenik. Formiranjem tih tijela i izborima započeo je i rad Gradiške imovne općine 1. ožujka 1874.¹⁵

U sačuvanoj arhivskoj dokumentaciji o Gradiškoj imovnoj općini,¹⁶ koja je sastavljena dijelom od zapisnika skupština Zastupstva, dijelom od zapisnika Gospodarskog odbora i Gospodarskog ureda Gradiške imovne općine, uočava se čime se bavila imovna općina, kako je poslovala, u kojoj je mjeri sudjelovala u svakodnevici lokalnoga stanovništva te koji su bili ključni problemi u gospodarenju šumom. Na temelju detaljnijeg uvida u Šumarski list¹⁷ uviđa se koji su ekološki problemi bili presudni u razumijevanju mikroklimе gradiškog kraja Posavine, te na koji je način poplavljeno područje u gradiškom kraju utjecalo na živote „pravoužitnika“.

O Gradiškoj imovnoj općini i njezinu djelovanju

Prema podatcima koji postoje o Gradiškoj pukovnji,¹⁸ ondje je 7. studenoga 1873. provedena dioba šuma. Diobom je učinjeno sljedeće: imovnoj općini pripalo je 58.349,60 jutara zemljišta, čija je ukupna vrijednost iznosila 7.629.951 forintu i 14 novčića, a od toga je bilo pošumljeno 52.413,70 jutara, čistine su zauzimalе 2.962,64 jutra, a neplodno tlo 2.576,63 jutra. Državnih je šuma je bilo 41.966 jutara, dok je oko 15.000 jutara šume bilo u vlasništvu zemljišnih zajednica.

¹⁵ F.[erdo] Zikmundovsky, „Gradiška imovna općina sa šumarskoga stanovništva“, *Šumarski list*, godina I (1877), broj 3, 189.

¹⁶ Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Odjel za unutarnje poslove (dalje: HR-HDA, UOZV), 79. Kutije 1352, 2313, 2315, 2316, 2402, 2435, 2490, 3259-3260, 3385-3387, 3506.

¹⁷ *Šumarski list*, godišta 1877., 1884., 1885., 1886., 1897., 1904., 1912., 1913. i 1914. (<http://www.sumari.hr/sumlist/>, preuzeto 1. 8. 2017.)

¹⁸ Stojsavljević, *Povijest sela*, 92.

Statistički podatci iz *Statističkih crtica o kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*¹⁹ 1883. odnose se na upravnu jedinicu, tj. Gradiško okružje, koje se teritorijalno nije potpuno podudaralo s područjem Gradiške imovne općine, te je u tom smislu i ukupna količina šuma bila drukčija. Ukupno je bilo 107.201 jutro šume, te je od toga 54.641 jutro bilo u vlasništvu imovne općine, a u vlasništvu države bilo je 40.447 jutara šume.

Status privatne šume imale su šume vlastelinstva Cernik, koje su obuhvaćale 12.830 jutara, od čega je bukove šume bilo 8.420, a hrastove 4.410 jutara.²⁰ U bivšoj Gradiškoj pukovnji, prije diobe šuma, po stanovniku je bilo 1,21 jutro šume, a vrijednost šume po jutru iznosila je 152 forinte, dok je nakon diobe svakom stanovniku prosječno pripalo 0,70 jutara šume.²¹ Vrijednost jutra šume za imovnu je općinu iznosila 130 forinti, a za državu 180 forinti. Razlika u cijeni upućuje na to u kojoj su mjeri državne šume, udaljenije od naselja i cjelovitije, bile kvalitetnije od šuma imovnih općina, koje su bile bliže naseljima, podložnije štetama i parceliziranije, te su time bile i teže iskoristive. O navedenom piše Milan Turković,²² govoreći o tome kako se pri segregaciji nije vodila briga o vrsti šuma, geografskom položaju ili povezanosti, nego je svrha bila da što kvalitetnija šuma završi u državnom vlasništvu.²³ Imovne općine koje su diobom formirale svoje područje trebale su, prema zakonu iz 1873., sastaviti gospodarske osnove. Gospodarske su osnove bile baza gospodarenja šumama. Gospodarske osnove svake imovne općine odobravalo je Zastupstvo. Stoga se kao glavno pitanje postavlja: koji su segmenti djelovanja Gradiške imovne općine?

Djelovanje Gradiške imovne općine obuhvaćalo bi sljedeća područja:

1. uvid u stanje šuma, procjenu šumskog kapaciteta, upravljanje tim šumskim kapacitetom u obliku sadnje i sječe, tj. formiranje drvosječne osnove,
2. trgovinu šumskom građom i šumskim proizvodima,
3. namirenje potreba „pravoužitnika“,
4. namirenje potreba uprave i drugih troškova, tj. upravljanje svim dohodcima imovne općine. Tek kad su svi troškovi i potrebe bili namireni, imovna je općina mogla participirati u drugim aktivnostima.
5. sudjelovanje u drugim aktivnostima, poput sufinanciranja gradnje infrastrukture, ili pak humanitarnom radu.

¹⁹ Milivoj Zoričić, *Statističke crtice o kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb, 1885), 37.

²⁰ HR-HDA, UOZV 79, 2624, 61387, 8-13, 1895.

²¹ Navedeno govori o tome kako vrijednost šuma nije bila ista prije diobe i nakon nje jer je država preuzela vrednije šume, a u imovnim su općinama ostale lošije šume.

²² Milan Turković, *Krajiške imovne općine*, I dio (Sušak, 1936), 3-5.

²³ Planinić, „Krajiško okružno upraviteljstvo“, 181.

Gospodarska osnova za Gradišku imovnu općinu sastavljena je 6. rujna 1874. Prema toj osnovi, cijeli je pojas razdijeljen na 40 kotara,²⁴ od kojih je bilo 12 razreda visoke hrastove šume, 14 razreda bukove visoke šume, 3 razreda jasenove visoke šume, 3 razreda niske hrastove šume i miješane šume, te se osnova odnosila na sljedećih dvadeset godina. Osnova je temeljena na zatečenom stanju šuma te godine te je utvrđeno kakav je šumski pokrov Gradiške imovne općine. U Gradiškoj je imovnoj općini najviše bilo hrasta, tj. oko 68 % i on se prostirao na više od 36.000 jutara, ali je bio je pomiješan s drugim kulturama, dok je čistog hrasta bilo samo na 20.000 jutara. Bukovina u miješanoj strukturi obuhvaćala je prostor od oko 15.000 jutara, čiste je bukovine bilo 10.000 jutara, dok je jasena bilo 1000 jutara, a crnogorice neznatno.²⁵ Tijekom 1896., prema vrsti drveta, 34,9 % otpadalo je na mješovitu šumu, 33,9 % na hrast, 16,5 % na čistu bukvu, 1,7 % na jasen i 0,1 % na crnogoricu.²⁶ Hrastove šume na području Gradiške imovne općine većinom su bile stare šume namijenjene za izvoz, dok mlade hrastove šume nisu bile adekvatne za sječu, što je činilo problem u pronalasku drvne građe za potrebe „pravoužitnika“. Prema drvosječnoj osnovi, drvo se u Gradiškoj imovnoj općini upotrebljavalo od 1877. do 1895. kao građa u obliku trgovačke robe, kao građevno drvo za potrebe „pravoužitnika“ te kao ogrjev, također za namirenje njihovih potreba. *Naputak B*,²⁷ kao dodatak zakona iz 1881., možda najbolje objašnjava što se razumijevalo pod pojmom gospodarenja šumama. Gospodarenje šumama trebalo je imati kao svrhu što veći prihod temeljen na brizi, održivom razvoju i obnovi šuma. Pri stvaranju gospodarske osnove trebalo se voditi brigu o namirenju potreba ovlaštenika imovne općine, pa se tek onda moglo participirati u drugim aktivnostima.²⁸

Procjena šumskog kapaciteta iz 1874. bila je podloga za sva upravljanja sječom i pošumljivanjem. Šuma se za sječu dijelila prema dobnim razredima i vrsti drveta u periodima od dvadeset godina. Ciklusi sječe šuma bili su takvi da je za uzgoj kvalitetnoga hrasta bilo potrebno 120 godina, bukve 100 godina, jasena 80 godina, a ostale sitne šume 40 godina.²⁹ Prvo se sjekao stari dozreli hrast star 100-120 godina, a prema drvosječnoj osnovi, njega je bilo 59,30 %, te bi se onda, ako bi se sjekao u šest ciklusa od 20 godina, prvotno

²⁴ I. Partaš, „O ovogodišnjem poučnom putovanju slušača kr. šumarske akademije zagrebačke u Slavoniju i Bosnu“, *Šumarski list*, godina XXVIII (1904), broj 8-9, 496. Broj se kotara mijenjao, pa su 1904. bila 53 kotara.

²⁵ Hajek, „Gospodarenje i uprava imovne občine gradiške“, 153.

²⁶ Hajek, „Gospodarenje i uprava imovne občine gradiške“, 148-161.

²⁷ Andre Perušić, „Krajiške imovne općine“, u: *Pola stoljeća šumarstva 1876.-1926.* (Zagreb, 1926), 259.

²⁸ Ibid.

²⁹ Zikmundovsky, „Gradiška imovna občina sa šumarskog stanovišta“, 191.

najviše sjeklo starog hrasta, da bi se sječa s godinama smanjivala.³⁰ Bukova se šuma sjekla u razdoblju od 80 do 100 godina, tj. u pet ciklusa po dvadeset godina. U prvom se razdoblju sjekla povećano, tj. 6173,82 jutra, pa je onda došlo do smanjenja sječe na 3971,74 jutra pa se opet povećala sječa u preostalim trima ciklusima. Jasenova i niska hrastova šuma sjekla se u četirima ciklusima po dvadeset godina te se s godinama sječa smanjivala. Budući da je kvalitetom i starosti šuma u trenutku formiranja Gradiška imovna općina bila deficitarna, tj. pojavljivao se problem viška starog drveća, premalo mladog drveća, a gotovo ništa drveća srednje dobi, trebalo se sjeći staro drveće sve dok mlado ne postane dobro za sječu. Usporedo se radilo na pošumljivanju kao bitnoj mjeri upravljanja šumama. Šumskim se fondom trebalo valjano upravljati, kako bi glavni smisao imovne općine, namirenje potreba „pravoužitnika“, stručnog i upravnog kadra, pa tek onda i drugih potreba zajednice, bio ostvariv.

Trgovina šumskom građom bila je glavna djelatnost od koje je Gradiška imovna općina pokušavala namirivati potrebe „pravoužitnicima“, stručni i upravni kadar te potom od viškova baviti se i drugim djelatnostima. Budući da su šume zauzimale 34 % ukupne površine sjeverne Hrvatske,³¹ jasno je zašto su bile glavno bogatstvo, o kojemu je s ponosom već Antun Relković, kao i poslije Josip Kozarac³² pisao kao o zalogu za budućnost koji je potrebno dobro čuvati. Eksploatacija šuma na području Slavonije na početku 19. stoljeća proizvodila se paljenjem potaše i proizvodnjom bačvarske građe, a potom je sredinom 19. stoljeća eksploatacija bila vezana za gradnju željeznice Sisak – Trst. Razvojem željezničke mreže ulazilo se sve dublje u posavski dio Slavonije koji je do tada zbog plovnosti rijeke Save bio pošteđen intenzivnijega krčenja šuma. U bivšoj Vojnoj krajini nije bilo agrarnih veleposjeda na kojima su se razvijale industrije, pa je stoga glavna privredna grana bila eksploatacija šumskih kompleksa. Kako navodi Igor Karaman,³³ šume su na području Gradiške

³⁰ Ibid.

³¹ Zdenka Šimončić Bobetko, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1818.-1941.* (Zagreb, 1997-2000.), 47.

³² Josip Kozarac (1858. – 1906.). Rođen je u Vinkovcima, gdje je i umro. Školovao se u Beču za inženjera šumarstva. Postaje upravitelj šuma u Lipovljanima, Gradiška imovna općina, tj. u razdoblju od 1885. do 1895. kraljevski je šumar. U Vinkovcima je od 1896. do smrti, 1906., obnašao dužnost nadšumara. Bio je urednik Šumarskog lista te je kao šumar bio vrlo cijenjen na području Lipovljana. Na području Lipovljana stvorio je tzv. Šumu Lipovljani, koja je nastala inovativnom metodom prorjeđivanja, na taj način da je posjekao 900 ha šuma hrasta lužnjaka koji su prirodnom regeneracijom narasli u veća i kvalitetnija stabla. Vodio je i svoju „Šumariju Lipovljani“. Poznat po svom književnom radu. Napisao je mnoge novele, romane i pjesme. Nastavlja Relkovićevim putem prosvjetitelja te ukazuje na socijalne probleme u Slavoniji, pogotovo u romanima i novelama poput *Mrtvih kapitala*, *Tene*, *Slavonske šume* itd. (<https://www.biografija.com/josip-kozarac/>, preuzeto 26. 09. 2017; <http://www.sumari.hr/sumari/kart.asp?print=2&id=9845>, 27. 2. 2018.)

³³ Igor Karaman, *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću* (Zagreb, 1972), 111.

pukovnije, za razliku od karlovačke, varaždinske i banske Vojne krajine, zapremale oko 27 %. Navedenom treba dodati da je glavni razlog usporenom razvoju drvnoprerađivačke privrede bio nedostatak kvalitetnih prometnica. Stoga se sva trgovina drvom nakon razvojačenja obavljala samo na lokalnoj razini. Budući da su, prema procjeni napravljenoj 1874., gradiške šume stavljene u II. i III. kategoriju poreznog razreda, a i zbog nepovezanosti s rijekom Savom te nešto lošijih ekoloških uvjeta za izvoz, eksploatacija šuma na tom području ponešto je kasnila. Sva veća trgovina hrastom na tom području bila je u povojima, te se obavljala samo rijekom Savom. Tada se pretpostavljalo da područje Gradiške imovne općine može imati dovoljno drvnih zaliha za izvoz i za namirenje potreba „pravoužitnika“. Računalo se na povećanu buduću eksploataciju starog hrasta i bukve, dok se na tzv. lošije vrste poput jasena, niskog hrasta i ostale vrste nije računalo za izvoz, nego za namirenje potreba „pravoužitnika“.³⁴

Prema navođenju Igora Karamana,³⁵ cijene šuma u gradiškoj i brodskoj pukovnici do razvojačenja su zbog nepostojanja željeznice bile izrazito niske. Milovan Zoričić donosi statističke podatke³⁶ o cijenama hrastovine, bukovine, javorovine, jasenovine i brestovine u Gradiškom okružju. Tako je cijena za građevno drvo hrastovine bila 5,38 forinti po metru, srednja u usporedbi s Bjelovarom, gdje je cijena bila 6,50 forinti po metru, i Gospićem, gdje je bila 4,44 forinte po metru. Jasno je vidljivo kako su cijene drva u Gradiškom okružju bile u nekoj srednjoj vrijednosti spram Bjelovara i Gospića. Tako je cijena hrastovih dužica u Gradiškom okružju bila 8,50 forinti, rezana hrastova drva 5,38 forinti i gorivog drva po prostornom metru 0,44 forinte. Bukovine u gradiškom okružju u prodajne svrhe nije ni bilo, dok su se cijene jasena, javora i brestovine kao građivnog³⁷ drva kretale do 3,17 forinti, a za gorivo drvo do 0,55 forinti. Cijena hrasta ovisila je i tome gdje se drvo nalazi, pa su tako stabla u močvarnome tlu često šuplja i slabije kvalitete nego ona koja su rasla na suhom.³⁸ Nepostojanje željeznice na području Gradiške imovne općine do 1888. utjecalo je na činjenicu da je tek tada započeo izvoz drvene građe. Gradnja dionice željeznice Sunja – Nova Gradiška započela je 30. kolovoza 1886., a promet je krenuo tek 10. siječnja 1888. Poduzetnici su bili „Neuschloß und Freund“ iz Budimpešte. Riječ je o tvrtki koja je bila zakupnik tvornice tanina

³⁴ Zikmundovsky, „Gradiška imovna općina sa šumarskog stanovištva“, 189-201.

³⁵ Karaman, *Privreda*, 111.

³⁶ Zoričić, *Statističke crtice*, 37. Statistički se podatci odnose na upravne jedinice, a ne na imovne općine.

³⁷ Gorivo i građevno drvo obično je bilo lošije drvo, najčešće jasen, brijest ili niži hrast, koji se rabio za potrebe stanovništva, a ne za izvoz u Francusku ili Njemačku.

³⁸ Turković, *Krajiške imovne općine*, III, 9.

na vlastelinstvu Cernik³⁹ te vlasnik dijela zemljišta na kojemu se gradila pruga Sunja – Nova Gradiška.⁴⁰ Navedena je tvrtka u Đurđenovcu⁴¹ djelovala pod imenom „Neuschloß, Schmidt und Marchetti“⁴² te je od 1886. imala i parnu pilanu. Ta tvrtka spominje se i 1911., kada je izgradila industrijsku željeznicu od Okučana do prašume Prašnik, u svrhu trgovine šumskim proizvodima.⁴³ Osim te industrijske željeznice, na području kotara Nova Gradiška izgrađene su još tri industrijske željeznice i jedna za potrebe Gradiške imovne općine. Riječ je o industrijskim željeznicama koje su vezane za pilanu Turković⁴⁴ kod Okučana, ugljenokop Dioničkog društva „Ratkovica“⁴⁵ te željeznicu pilane Sticker i Tschärner u Cerniku.⁴⁶ Uskotračna željeznica za potrebe Gradiške imovne općine sagrađena je na lokaciji Babje gore u svrhu lakšeg dovoza drva za potrebe „pravoužitnika“.

Koliku je ulogu udaljenost šuma imala u transportu drvene građe, objasnio je Josip Kozarac, tadašnji nadšumar u Vinkovcima, konstatirajući kako su se od formiranja imovne općine cijene drva formirale prema stanju na tržištu, prema udaljenosti prijevoza i udaljenosti pilana. Ako se šumska građa nalazila na teže dostupnome tlu, to je povisivalo cijenu transporta pa, posljedično, i izvoza, kao što je i postojanje pilana utjecalo na višu cijenu proizvoda.⁴⁷ Iz izvještaja⁴⁸ o Gradiškoj imovnoj općini razabire se kako je glavni smjer izvoza bila Rijeka. Ako se šuma nalazila između dvaju prometnih pravaca, tj. željeznice i rijeke Save, troškovi izvoza bili su viši zbog močvara. Pristupne su ceste često bile pod vodom pa je u nizini pokraj rijeke Save bilo teško doći do šume. Prema arhivskoj dokumentaciji, proces licitacija šuma provodio se za veleprodaju, i to pisanim ponudama. Šumski su procjenitelji izviđali stanja u šumama i označivali koja stabla ili područja smiju ići u sječu. Drvosječna osnova formirala se prema kvaliteti stabala, tj. cijene stabala formirali su oni kotarevi koji su imali najviše zdravih hrastova. Najčešće su se prodavali

³⁹ Tvornica je u vlasništvu tvrtke na vlastelinstvu Cernik djelovala do 1897., a spominje se kao poduzetnik u eksploataciji šuma na području.

⁴⁰ *Izješća upravnog odbora županije požeške, Požega, 1897.*, 96. (dalje: *Izješća*)

⁴¹ Đurđenovac pokraj Našica.

⁴² <http://www.durdenovac.s5.com/page3.html>, preuzeto 20. 4. 2013.

⁴³ *Izješća, 1911.*, 167.

⁴⁴ Iva Salopek Bogavčić, *Novogradiški kotar 1886. - 1914.*, doktorska disertacija (Zagreb, 2016), 363-364.

⁴⁵ *Ibid*, 364.

⁴⁶ *Ibid*, 362-363.

⁴⁷ Jos.[ip] Kozarac, „Šumogojstveni i drvotržni aforizmi, crpljeni na temelju prodaja posavskih hrastovih šuma u zadnjem desetgodištu 1887.–1896.“, *Šumarski list*, godina XXI (1897), broj 7.

⁴⁸ Hajek, „Gospodarenje i uprava imovne občine gradiške“, 153. Najviše se izvezio hrast.

hrastovi, ali i drugo drvo,⁴⁹ npr. bukva, koja se često znala upotrebljavati u kemijskoj industriji. Šume Gradiške imovne općine licitirali su poduzetnici („Neuschloss“ iz Našica, „Muller“⁵⁰ iz Broda, „Sziey“⁵¹ iz Vrbovca, „S. Wolfer i drug“⁵² iz Budimpešte) za preradu i proizvodnju drvne građe i sl.⁵³ Na području općine Stara Gradiška registrirana je tvrtka „Ills Schlessinger“⁵⁴ koja se, prema statističkim pokazateljima,⁵⁵ bavila preradom drva i zapošljavala je 133 radnika. Također je poznato da su poduzetnik „A. Berger“ iz Zagreba te Rothschild licitirali dijelove šuma na području općine Okučani, tj. u šumi „Medju Strugom“ i u šumi „Prašnik“.

Tijekom 1899. u novogradiškom kotaru Kraljevska šumarija u Novoj Gradiški prodala je tvrtki „Leibner i Dreiboh“⁵⁶ iz Beča 989 hrastovih i 1384 jasenova stabla za 33.500 forinti iz šume „Ljeskovača“⁵⁷ a iz šume „Medju Strugom“ prodano je tvrtki Ivana Katusića i Stjepana Nyersa iz Vinkovaca 101 hrastovo stablo i 1646 jasenovih stabala za 7.000 forinti. Iz statističkih pokazatelja može se uočiti kako je još 1883., kada je rađena Zoričićeva statistika popisa obrta, u Gradiškom okružju,⁵⁸ što znači u gradiškom, oriovačkom i novskom kotaru zajedno, bilo ukupno 14,90 % stanovnika zaposleno u obrtu. Unutar tih 14,90 %, od ukupnog broja obrta, samo je 0,91 % bilo u obrtu vezanom za „drvo i rezivo“.⁵⁹ Navedeno svjedoči o tome kako je u povojima bila prerada drveta u gradiškom dijelu Posavine. Statistički pokazatelji iz 1890. govore o tome kako je prerada drva u drugoj polovici 19. stoljeća toliko usavršena da su, prema statistici Milivoja Zoričića,⁶⁰ na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije od 110 velikih industrija s oko 20 zaposlenih, 42

⁴⁹ Druge vrste drva nisu bile toliko zanimljive trgovcima.

⁵⁰ *Izvjješća*, 1897., 96. Izrađivali su duge i željezničke podvale te su to izvozili u Ugarsku.

⁵¹ *Izvjješća*, 1897., 96. U općini Staro Petrovo Selo izrađivali su duge i željezničke podvale te su to izvozili u Ugarsku.

⁵² *Izvjješća*, 1897., 96; 1898., 104. Šumom „Radinje“ Gradiške imovne općine koristila se tvrtka „S. Wolfer i drug“, Budapest, te je obradom stvarala dužnu građu koju je izvozila u Budimpeštu i Trst. Tijekom 1898. ista šuma prešla je u ruke trgovačke tvrtke „Kern“ iz Beča, koja je izrađivala dužice za izvoz na svjetska tržišta.

⁵³ Salopek Bogavčić, *Novogradiški kotar*, 246.

⁵⁴ Ibid. Tvrtka koja je djelovala na području općine Stara Gradiška, tj. „Među Strugovima“. Nepoznato je gdje je tvrtka registrirana.

⁵⁵ HR-HDA, Popis stanovništva, Fond 367, kut. 19.

⁵⁶ *Izvjješća*, 1899., 105.

⁵⁷ Šuma „Ljeskovača“ i šuma „Medju Strugom“ dvije su šume Gradiške imovne općine koje su se nalazile u blizini Stare Gradiške.

⁵⁸ Zoričić, *Statističke crtice*, 159.

⁵⁹ Salopek Bogavčić, *Novogradiški kotar*, 249.

⁶⁰ Milivoj Zoričić, *Žiteljstvo kraljevina Hrvatske i Slavonije* (Zagreb, 1896), 176.

bile vezane za šumsku industriju, a njih 18 bile su drvene industrije. Ako usporedimo kotar Nova Gradiška⁶¹ s Požeškom županijom,⁶² drvna je industrija bila u kotaru Nova Gradiška razvijenija, baš kao što je kotar Nova Gradiška bio iznadprosječan u odnosu prema ostatku Kraljevina Hrvatske i Slavonije u drvnoj industriji. U Slavoniji je u isto vrijeme drvna industrija zauzimala 62,8 % od svih industrijskih pogona, dok je u Hrvatskoj zauzimala 30,4 % od svih industrijskih pogona. Također, u Slavoniji je najviše radnika bilo zaposleno u drvnoj industriji, dok je u Hrvatskoj to bio slučaj s cementnom industrijom.

Drvna se industrija u kotaru Nova Gradiška više koncentrirala na alodijalnom dijelu vlastelinstva Cernik, koji se nalazio na sjevernom dijelu kotara, nego na području trgovišta Nova Gradiška ili šuma Gradiške imovne općine, koje su većinom bile smještene uz rijeku Savu. Djelovanje Gradiške imovne općine temeljeno je na godišnjim planovima i programima rada, koji su od 1881. ovisili o odobrenju Vlade.⁶³ Bilo da je riječ o javnim licitacijama šumskih dobara, godišnjem proračunu ili o planiranim građevinskim radovima i drugim društvenim aktivnostima, sve je prema novom zakonu bilo podložno kontroli Vlade.

Novim zakonom iz 1881. određeno je kako se treba gospodariti šumama. Višak prihoda trebao je poslužiti za korist imovne općine, a ako prihodi nisu bili adekvatni za namirenje poreza i djelovanje, članovi imovne općine trebali su plaćati pristojbe za šumske proizvode.⁶⁴ Navedeno je bilo glavni problem, jer su potrebe „pravoužitnika“ rasle, a prihodi su bili uglavnom isti. Razlog je tomu bio u činjenici da je postojala tzv. „nepotrošiva šumska glavnica“,⁶⁵ koja se nije smjela potrošiti, već su se smjele koristiti kamate od toga, što je značilo da je uvijek trebalo voditi brigu o zajedničkoj imovini i dovoljnoj količini kvalitetnih šuma koje će se moći iskoristiti. Kamate glavnice od zajedničke imovine trebale su se potrošiti za cijelu općinu, a one od šuma namijenjenih „pravoužitnicima“ trebaju se investirati za „pravoužitnike“.⁶⁶ Pitanje potreba i prava „pravoužitnika“ bilo je vrlo široko. Prava „pravoužitnika“ temeljila su se na krajiškim pravima služenja, tj. pravima koja su dobivali vojnici zbog

⁶¹ Kotar Nova Gradiška je upravna jedinica koja je nastala 1886. Statistički podaci su iskazani prema upravnim jedinicama.

⁶² Salopek Bogavčić, *Novogradiški kotar*, 249-250. U kotaru Nova Gradiška drvna industrija zauzimala je udio od 31,33 %, u Požeškoj županiji 26,7 %, te 17,48 % u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji.

⁶³ Perušić, „Krajiške imovne općine“, 256. Zakon iz 1881. i tri napatka odredili su da se na imovne općine proširi politička vlast, te je zbog toga njihov rad bio podložan odobrenju Vlade.

⁶⁴ Ibid, 257.

⁶⁵ Ivan Turković, *Krajiške imovne općine*, II dio (Sušak, 1936), 2.

⁶⁶ Ibid.

vojne službe koju su obavljali tijekom postojanja Vojne krajine. S vremenom su se prava „pravoužitnika“, od onih na ogrjevno i građevno drvo, pašu, žirenje i stelju, redefinirala *Naputkom A*⁶⁷ iz 1881. „Pravoužitnička“ su prava proizlazila iz nasljednog prava i osobne kvalifikacije zemljoradnika koji je tijekom Vojne krajine obavljao vojničku dužnost. Diobom zadruga povećavali su se i broj „pravoužitnika“ i njihove potrebe, jer je rastao neodređen broj budućih članova nasljednih prava temeljenih na osobnoj kvalifikaciji.⁶⁸ Tek nakon namirenja potreba „pravoužitnika“ imovna je općina financirala upravu. Gradiška imovna općina imala je svoj središnji Gospodarski ured u Novoj Gradiški. Imovna općina djelila se na tri šumarije: Novsku, Oriovac i Novu Gradišku. Ukupno je 1897. u Gradiškoj imovnoj općini djelovalo pet činovnika, 28 lugara i 18 pomoćnika,⁶⁹ dok je 1904. imala 13 činovnika, jednog vrtlara i 53 lugara. Navedeni je broj činovnika bio premalen za Gradišku imovnu općinu, pogotovo zato što su činovnici Gospodarskog ureda također boravili u šumi i nisu mogli adekvatno obavljati administrativni posao. Navedeno se najbolje vidi u djelovanju šumarija, budući da je u svakoj šumariji bilo zaposleno po maksimalno četiri radnika,⁷⁰ a svaki je kotarski šumar po šumariji morao voditi brigu⁷¹ o 20.000 jutara šume i obavljati administrativni posao. Stoga je kao stalna težnja Gradiške imovne općine bilo upošljavanje većega broja djelatnika, kako bi se adekvatnije mogle nadzirati šume.

Godišnje proračune nadzirala je Vlada, a smatralo se da je ona jedna od bolje stojećih imovnih općina. Prihode je ostvarivala od prodanog drva, „šumskih šteta“ te kamata na glavnici, a rashodi su joj bili u domenama poreza, plaća, investicija u infrastrukturu i sl. Tijekom razdoblja 1873. – 1883. prosječan je godišnji rashod iznosio 463.805 forinti i 67 novčića, a prihod 547.583 forinte i 42 novčića.⁷² Nakon namirenja potreba „pravoužitnika“ i uprave Gradiška imovna općina mogla je sudjelovati i u drugim projektima, poput planirane izgradnje željezničke pruge na relaciji Požega – Nova Gradiška, koja nikad nije bila realizirana. Za te potrebe Gradiška imovna općina sakupila je iznos od 45.695 f, ali ga je morala vratiti Vladi.⁷³ Veće iznose novca Gradiška imovna općina više nije smjela polagati u Novogradiškoj štedionici, nego u Prvu hrvatsku štedioni-

⁶⁷ Perušić, „Krajiške imovne općine“, 257.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Hajek, „Gospodarenje i uprava imovne občine gradiške“, 440.

⁷⁰ Ibid, 441. U šumarijama su bili zaposleni kotarski šumar kao upravitelj šumarije, šumarski vježbenik, dnevničar i lugari.

⁷¹ Ibid, 443. Kotarski je šumar morao u šumi provoditi 20-25 dana mjesečno jer je trebao pregledavati sve kotareve svoje šumarije.

⁷² F.[ran] X.[aver] K.[esterčanek], „X. Glavna skupština u Novoj Gradiški“, *Šumarski list*, godina X (1886), broj 10, 409-427.

⁷³ Salopek Bogavčić, *Novogradiški kotar*, 364-365.

cu.⁷⁴ Gradiška imovna općina bila je angažirana na mnoštvu društvenih razina jer se morala „skrbiti“ o svojim članovima. Mnogi objekti kojima je upravljala Gradiška imovna općina⁷⁵ nastali su doprinosom svih⁷⁶ „pravoužitnika“. Iako je na temelju okružnog zapisnika iz 1886. Gradiška imovna općina mogla upravljati bivšom pukovnijskom bolnicom, školom i vojarnom te sličnim objektima, oni su služili za kotarske svrhe, te je tako i tijekom prve inicijative oko urbanizacije mjesta donesen niz odluka u tom smjeru. Tako je primjerice tijekom 1893. zgradu vojarne i školu Gradiška imovna općina darovala političkoj općini, dok je bolnicu 1893. predala na upravljanje prvotno općini, a potom i Požeškoj županiji.⁷⁷ Tijekom 1894. započet je projekt izgradnje nove školske zgrade⁷⁸ koji su trebali sufinancirati Krajiška investicijska zaklada i Gradiška imovna općina.⁷⁹ Zaključno su projekt škole sufinancirali općina,⁸⁰ Gradiška imovna općina te Vlada u jednakim dijelovima.⁸¹ Općina Nova Gradiška tada se odlučila za više projekata te je započela gradnju novogradiške klaonice,⁸² dogradnju domobranske vojarne⁸³ i škole.⁸⁴

⁷⁴ HR-HDA, UOZV, 97, 1391 50180 8-12, 1828 1894.

⁷⁵ HR-HDA, UOZV, 79, 8 – 12, 2908 – 1885., 34998, 14. 9. 1887. Zaključkom bivšega okružnog zastupstva od 16. 6. 1886. javna bolnica bivše gradiške pukovnije, kao i bivša pukovnijska škola, trebale su prijeći u vlasništvo i pod upravu Gradiške imovne općine sa zakladom od 3309 forinti. Uvjet je bio da se navedenim objektima koriste „pravoužitnici“. Ako bi se ti objekti upotrebljavali u kotarske svrhe, morali bi biti ustupljeni natrag.

⁷⁶ *Glasnik požeške županije* (Požega), godina I, broj 2, 11. 7. 1891. Neki objekti kojima je upravljala Gradiška imovna općina u ime pravoužitnika bili su sagrađeni doprinosom svih „pravoužitnika“.

⁷⁷ Ibid. Novogradiška bolnica do 1893. bila je u vlasništvu Gradiške imovne općine te je darovnim ugovorom prešla u vlasništvo općine Nova Gradiška, zajedno s katastarskom česticom top. broj 18/I, 18/II, 14, 330/I, 875 općine Nova Gradiška. Preuzimanjem bolnice, općina Nova Gradiška preuzela je i zakladu te bolnice, kao i uštedeni iznos od 10.000 forinti. Osim preuzetih prava, postojale su i obveze novog vlasnika koje su se ticale mogućnosti liječenja svih „pravoužitnika“ Gradiške imovne općine, kao i njihovih ukućana, po unaprijed pogodenoj cijeni od 84 filira na dan.

⁷⁸ U novogradiškom kotaru sustavno se radilo na izgradnji pučkih škola, za koje je novac većinski izdvajala općina iz poreznog nameta od 20 %, kao što su u slučajevima pomanjkanja sredstava participirali država, imovna općina te Krajiška investicijska zaklada.

⁷⁹ *Glasnik požeške županije*, godina III, broj 23, 10. 6. 1893. Svaka je trebala donirati 20.000 forinti.

⁸⁰ Ibid. godina IV, broj 17, 17. 3. 1894. Odlučeno je da će općina navedeni iznos od 70.000 forinti plaćati hipotekarno na buduće objekte javne klaonice, visoke pučke škole i nove vojarne. U to ime zatražen je kredit od Zemaljske vlade.

⁸¹ Ibid. Proporcionalni doprinos od 20.000 forinti.

⁸² Ibid. godina V, broj 2, 12. 1. 1895. Trošak od 10.000 forinti.

⁸³ Ibid. Trošak za vojarnu bio je 50.000 forinti, a za to je općina dignula kredit od 70.000 forinti.

⁸⁴ Salopek Bogavčić, *Novogradiški kotar*, 291.

Gradiška imovna općina (tj. Gospodarski ured Gradiške imovne općine) djelovala je i kao kreditna ustanova jer je posudila 220.000 kruna na period od 30 godina Općini Nova Gradiška, po manjoj kamatnoj stopi od banke, u svrhu projekta elektrifikacije mjesta.⁸⁵ Nadalje, Gradiška imovna općina iznajmljivala je i zemljišta, poput onog na Pavlovićevo brdu za potrebe Dioničarskog društva „Ratkovica“.⁸⁶ Dioničarsko društvo „Ratkovica“ za gradnju industrijske uskotračne pruge trebalo je dio zemljišta Gradiške imovne općine⁸⁷ te je 13. kolovoza 1902. sklopljen ugovor.⁸⁸ Dioničarsko društvo namjeravalo⁸⁹ je tijekom 1906. preseliti željeznicu s dotadašnje neprikladne rute na Pavlovićevo brdo. Šumarija je to odobrila, uz uvjete plaćanja odštete, jamčevine te povrata zemljišta nakon uporabe. Dioničarsko društvo trebalo je za gradnju uskotračne pruge preko Pavlovićeva brda do ugljenokopa Ratkovica površinu tla od dva jutra i 1048 m². Ustanovljena je odšteta za uporabu prve pruge, građene 1902., i druge pruge, građene 1906., po deset filira za metar. Društvo se moglo upisati u gruntovnicu sve do trenutka dok ono ili njihovi legalni nasljednici iskorištavaju ugljenokop, a nakon toga se zemljište koje je služilo za prugu trebalo vratiti općini.⁹⁰ Dioničarsko društvo „Ratkovica“ djelovalo je do 1907. godine.⁹¹

Raspon socijalnog angažmana imovne općine možda je moguće najbolje uočiti u skrbi za „pravoužitnike“. Novac od prodaje šuma na gradiškom području ulagao se na više razina, poput stipendiranja učenika i studenata, socijalno-humanitarnih projekata, dogradnje i izgradnje škola, sufinanciranja radova na infrastrukturi kotara i sl. Prema Zapisniku⁹² iz 1902., Gradiška

⁸⁵ Ibid, 353.

⁸⁶ Ibid, 364-365. Navedeno je društvo djelovalo na području između požeškoga i novogradiškoga kotara. „Dioničko društvo ugljenokopa Ratkovica“, upisano kao trgovačko društvo u Požegi, crpilo je ugljene naslage u Požeškoj gori, a koristilo se za svoje potrebe željeznicom od ugljenokopa do željezničke postaje Ratkovica. Glavni je investitor bio grof Marchetti.

⁸⁷ HR-HDA, UOZV, 79, 1588/1902., 28. 8. 1902. Obrtna željeznica izgrađena je od kolodvora Ratkovica do ugljenokopa. Iz spisa je vidljivo da je Dioničko društvo tražilo od Gradiške imovne općine šumsko tlo za gradnju željeznice, na što je imovna općina odgovorila pozitivno te je dala dozvolu za korištenje zemljištem. Uskotračna željeznica za izvoz ugljena građena je na Pavlovićevo brdu.

⁸⁸ *Glasnik županije požeške*, godina VIII, broj 43, 21. 10. 1898. Dotadašnji potencijalni ulagači odustajali su zbog neadekvatne povezanosti te zbog niskoga početnoga kapitala. Prvotno je izgrađena pruga u duljini 7,5 km, od ugljenokopa do željezničke postaje Ratkovica, koja je u promet puštena 1. svibnja 1903. Novoosnovanom društvu od koristi je bila željeznička pruga Našice – Batrina, koja je bila sagrađena 1894.

⁸⁹ HR-HDA, UOZV, 79, 99916 1904., 1116/1906.

⁹⁰ Ibid, 11. 2. 1907. Iz dopisa 9191/1909. uviđa se da je dokumentacija zagubljena te da je Društvo napustilo projekt.

⁹¹ *Glasnik županije požeške*, godina XVII, broj 24, 15. 6. 1907.

⁹² HR-HDA, UOZV, 79, 1306. – 1897., 73218. Dio dopisa o godišnjem izvještaju Vladi br. 24876. Vlada nije imala prigovora na potrošnju njihova novca jer je novac svake godine bio planiran.

imovna općina dala je novac za škole koje su postojale na njezinu području u svrhu popravaka i sl., pa je tako za novogradiški kotar bilo predodređeno 2.000, za novski kotar 2.000, brodski 3.000 i pakrački 1.000 kruna. Tako je imovna općina pružala razne potpore⁹³ školama, djeci „pravoužitnika“, za vatrogasne potrebe, obiteljima bivših pokojnih zaposlenika, siromašnim učenicima pučke škole u svrhu kupovanja knjiga, gospodarskim podružnicama ili raznim društvima. Iz zapisnika sjednice⁹⁴ održane 1907. uviđa se kako su razna društva i fizičke osobe aplicirale za naknade i pomoć, primjerice: kipar Ivan Kerdić, Dobrovoljna zadruha „Srpkinja“, Rimokatolički ured Nova Gradiška, Hrvatski sokol u Novoj Gradiški, DVD Nova Kapela, Društvo za poljepšanje mjesta, Hrvatsko gospojinsko društvo, Privremeni odbor Srpske narodne čitaonice Nova Gradiška i Društvo za pučku prosvjetu u Novoj Gradiški. Mnogi pojedinci tražili su potpore za razne svrhe kao što su nabava odijela, pomoć zbog poplava ili požara, nabava konja, pokriće sudskih, pogrebnih i sl. troškova. Novac se naposljetku odobravao kao naknada ili pomoć djeci sirotinje, udovicama i društvima za potporu siromašnih ili pak radnicima imovne općine. Najveći iznos koji je netko pojedinačno dobio bio je i do 500 kruna, a 1907., primjerice, od 54 zaprimljene molbe, na njih 34 bilo je odgovoreno potvrđeno.⁹⁵

Postojale su tri kategorije naknada za gradnju⁹⁶ na koje je trošen novac: a) naknada onima kojima je nešto bilo uništeno u požaru, a bili su s imovnom općinom vezani radom ili su bili „pravoužitnici“, b) onima kojima je zbog trošnosti i sličnih uvjeta uzrokovanih poplavom i sl. stradao neki objekt, c) naknada za neka opća dobra, primjerice za sanaciju ili gradnju mostova, cesta i sl.⁹⁷

Gradiška imovna općina uložila je u pomoć lokalnom stanovništvu u borbi s poplavama i gladi, koje su potkraj 19. i početkom 20. stoljeća bile ozbiljni problemi. U tu svrhu osnovala je krajem 1898. „zakladnicu“⁹⁸ za „pravoužitnike“. Imovna općina pokušala je preko te „zakladnice“ dati predujam za kupnju sjemena. Predujam je 1901. iznosio 20.000 kruna, „pravoužitnici“ su vratili dio zajma za sjeme, a vraćeni je iznos bio 9.839 kruna. Taj se predujam djelomično odnosio i na besamatni kredit općine Stara Gradiška⁹⁹ za nabavu sjemena kukuruza, koje je razdijeljeno gladnom stanovništvu. Iz

⁹³ HR-HDA, UOZV, 79, 40772/1902.

⁹⁴ HR-HDA, UOZV, 79, 1119/1907. Dokumenti sjednice od 16. 5. 1907.

⁹⁵ Salopek Bogavčić, *Novogradiški kotar*, 98.

⁹⁶ HR-HDA, UOZV, 79, 1119/1907.

⁹⁷ Salopek Bogavčić, *Novogradiški kotar*, 99.

⁹⁸ HR-HDA, UOZV, 79, 52803/1904.

⁹⁹ 6.000 kruna.

dopisa¹⁰⁰ se saznaje o postojanju molbe da se iznos od 11.722 krune, koliko je iznosio dug „pravoužitnika“, otpiše jer je riječ o siromašnom stanovništvu koje nije moglo vratiti taj dug. Ubrzo su i imovna općina i Vlada otpisale navedeni dug te je pokrenuta i akcija za osnivanje novog fonda pod nazivom „Gospodarska zaklada Gradiške imovne općine“. U zakladu se uplaćivalo 0,2 % prinosa od prodaje drva. Navedena zaklada imala je položen svoj novac¹⁰¹ u Hrvatsko-slavonskoj zemaljskoj hipotekarnoj banci, pod „uložnicom“ br. 756, uime „pravoužitnika“ Gradiške imovne općine.

Ekološki okviri Gradiške imovne općine¹⁰²

Ekološki okviri Gradiške imovne općine bili su baza za stvaranje drvosječne osnove. O međuodnosu čovjeka i prirode u Gradiškoj imovnoj općini nešto detaljnije progovorio je Josip Kozarac u člancima¹⁰³ unutar *Šumarskog lista*. Uočivši međuovisnost čovjeka i prirode s drvosječnom osnovom, tj. utjecaj jednog na drugo, Kozarac je 1886. istaknuo na koji bi način trebalo formirati drvosječnu osnovu Gradiške imovne općine; točnije, uočio je kakvu bi politiku pošumljavanja Gradiška imovna općina trebala imati da bi se pozitivno nosila s ekološko-socijalnim problemima. Tijekom 1884. i 1885. planirana je godišnja skupština Hrvatsko-slavonskog šumarskog društva u Novoj Gradiški, no zbog lošeg vremena i 1884. i 1885. skupština je održana u Zagrebu. Naposljetku je godišnja skupština Hrvatsko-slavonskog šumarskog društva u Novoj Gradiški održana 1886. Već 1884. predložena je kao tema skupštine rasprava pod nazivom „Koji su uzroci, da u posavskih šumah naravnim pomladjivanjem odgojene sastojine većim dielom zapremljuje jase-novina i brestovina, te koja su najshodnija sredstva tomu predusresti“,¹⁰⁴ ali rasprava je realizirana tek 1886. na skupštini održanoj u Novoj Gradiški. U

¹⁰⁰ HR-HDA, UOZV, 79, 52803/1904. Izvještaj od 4. 6. 1904., br. 708. „Pravoužitnici“ nisu mogli taj dug niti vratiti niti odraditi.

¹⁰¹ HR-HDA, UOZV, 79, 26408/1905., 19. 4. 1905. Zaklada je u gotovini imala 112 kruna, a u 3½ % uložnicu br. 756 u vrijednosti od 54.059 kruna i 53 forinte.

¹⁰² Pod pojmom *ekološki okviri Gradiške imovne općine* u ovom radu razumije se međuodnos čovjeka i prirode na mikrolokaciji gradiške Posavine. Zbog pronicavog i inovativnog pristupa pitanju gospodarenja šumom, Josipa Kozarca može se smatrati stručnom osobom koja je prepoznala mnoge probleme u domeni uzajamnih odnosa čovjeka i šume te ponudila rješenja po pitanju dugoročnog gospodarenja šumama koja su bila daleko ispred vremena u kojem je živio.

¹⁰³ Riječ je o člancima u *Šumarskom listu* od 1. 2. 1886. – 1. 10. 1886. (godina X): broj 2, „K pitanju pomladjivanja posavskih hrastika“; broj 6, „K pitanju pomladjivanja posavskih hrastika II“; broj 8-9, „O proriđivanju šuma“.

¹⁰⁴ „Ubaviest i poziv“, *Šumarski list*, godina VIII (1884), broj 4, 171. Navedena tema je problematizirala zamjenu hrasta jasenom ili brijestom u Posavini. Riječ je o tome kako je zbog zabrana sječe hrasta i pomanjkanja politike pošumljavanja došlo do prirodnog bujanja ja-

povodu najavljene teme¹⁰⁵ za skupštinu 1886. izašlo je, prije i nakon skupštine, u *Šumarskom listu* nekoliko članaka Josipa Kozarca, koji su se pretvorili u raspravu s neimenovanim autorom.

Upravni odbor skupštine zatražio je od Josipa Kozarca izvještaj o navedenoj temi te je on u tih nekoliko članaka ilustrirao ekološku podlogu problema s kojima se susretala Gradiška imovna općina pri gospodarenju šumom. Ekološki suodnosi šuma, rijeke Save i čovjeka u Posavini tvorili su posebni ekosustav, koji je tijekom 18. i 19. stoljeća doživio velike promjene. Krčenje šuma, izgradnja željeznice i neadekvatno gospodarenje utjecali su na povećanje poplavnoga tla. Budući da je ekosustav suodnos živih i neživih elemenata, promjene koje su nastajale rezultat su suodnosa prirode i čovjeka te su rezultati početnih deforestacija tijekom 18. stoljeća bili vidljivi tek u 19. stoljeću. O tome svjedoči i rasprava Josipa Kozarca i neimenovanog autora,¹⁰⁶ koji uočavaju kako je rijeka Sava tijekom 18. stoljeća zbog postojeće vegetacije manje plavila okolna područja. Intenzivnija sječa šuma zbog gradnje utvrda Gradiška i Brod, ali i sječa šuma na pritocima rijeke Save, utjecale su na povećanje količine vode u Savi, ali i na to „što si Sava nije mogla riečišta izkopati tako brzo“.¹⁰⁷ Anonimni autor tvrdi da su sagrađeni nasipi samo uzrokovali dodatnu štetu, a ispravna politika rješavanja poplava rijeke Save trebala se sastojati u pošumljavanju. Iako su močvare smatrane prirodnim obranama od poplave, očito je regulacija Save u 18. stoljeću¹⁰⁸ utjecala na činjenicu da se voda nakon poplava, pogotovo u područjima koja su nešto viša, poput područja Gradiške imovne općine na 96 m, za razliku od Brodske imovne općine na 45 m, zadržavala duže i sporije otjecala. Tako Josip Kozarac navodi kako je drveni pokrov izgledao drukčije u Posavini unatrag 150-200 godina, pa spominje nekoliko faza deforestacije i promjene struktura šuma. Prva faza deforestacije pokrenuta je nakon 1700. tijekom gradnje utvrda, a u toj je fazi došlo do krčenja bukve te su zbog istiskivanja jedne vrste na račun druge nastale promjene u mineralnoj strukturi tla. Promijenila su se kemijska i fizikalna svojstva tla, zbog čega je drvo bukve s vremenom zamijenilo hrast, koji se intenzivno počeo krčiti od 1870. pa je postupno zamijenjen jasenom.¹⁰⁹

sena i brijesta umjesto hrasta. O navedenom se trebalo raspraviti na skupštini i u vezi s tim pitanjem predložiti određene mjere.

¹⁰⁵ Najavljena je tema bila usko vezana uz problem koji se pojavljivao na području Gradiške imovne općine jer je dotadašnja drvosječna osnova dovela do bujanja jasena i brijesta na štetu hrasta.

¹⁰⁶ Kozarac, „K pitanju pomladjivanja posavskih hrastika“; –ć., „Zašto 'fraximus excelsior' strašilo?“, *Šumarski list*, godina X (1886), broj 5.

¹⁰⁷ –ć., „Zašto 'fraximus excelsior' strašilo?“.

¹⁰⁸ Hrvoje Petrić, „O Savi u Slavoniji i Srijemu krajem 18. stoljeća“, u: *Rijeka Sava u povijesti. Zbornik radova znanstvenog skupa održanog u Slavonskom Brodu 18-19. listopada 2013.*, ur. Branko Ostajmer (Slavonski Brod, 2013), 264.

¹⁰⁹ Kozarac, „Šumogojstveni i drvotržni aforizmi“, 297-322.

S iskorištavanjem šuma od Karlovca do Siska završeno je okvirno oko 1860., a tek gradnjom željeznice 1861. započela je intenzivnija eksploatacija u Slavoniji.¹¹⁰ Otvaranjem prvih pilana i tvornica istočni dio Slavonije bio je intenzivnije zahvaćen industrijalizacijom i eksploatacijom šuma, dok je zapadni dio Slavonije ostao izoliraniji zbog nedostatka željezničke mreže. Tek otvaranjem pruge Sunja – Nova Gradiška – Slavonski Brod 1889. povezan je taj dio Posavine. Sva trgovina do tada obavljala se rijekom Savom. Kozarac navodi kako se sve intenziviralo potkraj 19. stoljeća, „kada no se je naime industrija sa hrastovom dužicom i inom gradjom počela tako naglo razvijati, da je na razmjerno ne velikom prostoru uzela godišnje oko 3000 (tri tisuće) rali posavskih šuma absorbirati. Posljedica toj nagloj siečnji, tom naglom prelazu nije mogla izostati, a manifestirala se je u tom, da je šumska stojbina uslied naglo snižene transpiracije počela sve to vlažnijom, a Savske poplave sve to intenzivnijima bivati.“¹¹¹ Šume oko rijeke Save većinom su služile za trgovinu i potrebe „pravoužitnika“. U početku su se sjekle velike površine šuma bez pošumljivanja. Ubrzo se uvidjelo da takav način gospodarenja nije održiv te je uvedena zabrana sječe u periodima po pet godina. Takve zabrane često nisu bile rađene prema vrstama drveća i starosti. Kozarac¹¹² je smatrao da se sječa šuma treba obavljati prema strukturama šuma i vrsti tla. Prema strukturi šuma na močvarnom tlu Gradiške imovne općine, Kozarac razlikuje četiri razreda: a) šume čistog hrasta koje se nalaze na suhom tlu, b) miješane šume u kojima prevladava hrast pa je odnos hrasta i jasena 70:30, c) šume koje se sastoje i od hrasta i jasena, ali prevladava jasen i lošije su kvalitete jer je tlo močvarno, d) mokro tlo na kojemu prevladavaju jasenove šume.¹¹³ Josip Kozarac smatra da su zbog neadekvatnog gospodarenja šumom i dužeg zadržavanja vode nastupile promjene struktura drvnog pokrova.

Josip Kozarac navodi period od čak sedam mjeseci zadržavanja vode visine od 1 do 2 m na području kotareva pokraj rijeke Save kao što su Međustrugovi, Ljeskovača, Javička greda, Savičke i Velike gjolove u Gradiškoj imovnoj općini.¹¹⁴ Autor¹¹⁵ članka „X. Glavna skupština u Novoj Gradiški“ navodi da je taj period poplava trajao četiri mjeseca. Ako se usporedi ritam zadržavanja voda naveden na kartama Gradiške pukovnije, voda se tijekom 18. stoljeća ipak zadržavala nešto kraće, tj. najduže oko mjesec dana.¹¹⁶ Iz

¹¹⁰ Đuro Rauš, „Šume Slavonije i Baranje od Matije Antuna Relkovića do danas“, *Radovi Centra za organizaciju naučnoistraživačkog rada u Vinkovcima* 2 (1973), 136.

¹¹¹ Kozarac, „Šumogojstveni i drvotržni aforizmi“, 297-322.

¹¹² Kozarac, „K pitanju pomladjivanja posavskih hrastika II“, 241-242.

¹¹³ Kozarac, „K pitanju pomladjivanja posavskih hrastika II“, 241-242.

¹¹⁴ Kozarac, „K pitanju pomladjivanja posavskih hrastika“, 50.

¹¹⁵ F.[ran] X.[aver] K.[esterčanek], „X. Glavna skupština u Novoj Gradiški“.

¹¹⁶ Petrić, „O Savi u Slavoniji i Srijemu krajem 18. stoljeća“, 265-266.

Kozarčevih članaka uvida se kako glavni problemi leže u nagloj sječi i po-manjkanju politike pošumljavanja, što je uzrokovalo dodatno širenje močvara. Potom problem leži u činjenici da trgovci koji kupuju određenu šumu prvo posijeku hrast, a tek onda jasen, što utječe na veće širenje jasena, potom u nedovoljno reguliranim zabranama koje loše utječu na izlazak svinja na ispašu, kao i ubrzanom širenju jasena zbog činjenice da se sjeme jasena lakše kreće po vodi, dok žir u močvarnom tlu propadne pa zbog toga hrast slabije uspijeva, te naposljetku u duljini zabrane sječe, koja bi, prema Kozarcu, trebala biti kraća. Kao prijedlog rješenju problema nestanka hrastovih šuma Kozarac navodi politiku pošumljavanja koja bi se temeljila na pošumljavanju hrastovih i uzgoju mješovitih šuma. Navedeno bi se realiziralo time što bi se uklanjao jasen ukруг oko hrastova stabla 1 – 2 m, potom poticanjem sadnje hrasta na višim i sušim predjelima da bi se problematično područje očistilo od jasena, a ako na određenom tlu jasen prevladava ne zbog močvarnog tla, već zbog lošeg gospodarenja Gradiške imovne općine, trebala bi se dati prednost hrastu i pokušati provoditi sječu jasena. Kozarac je također predlagao drukčiju drvosječnu osnovu, kraće zabrane sječe, jer je u petogodišnjim ciklusima zabrana jasen znao narasti do 1 m visine pa je ugrožavao hrast, te ga je trebalo sjeći ranije, npr. nakon tri godine.¹¹⁷ Navedeni prijedlozi Josipa Kozarca saslušani su nakon plenarnog dijela skupštine održane u Novoj Gradiški i zaključeno je kako se dosadašnji petogodišnji ciklus zabrane sječe treba zamijeniti nekim drukčijim oblikom gospodarenja, koji će „osjegurati odgoj hrastovine, a oslabiti navalu jasenovine“.¹¹⁸

Nagla sječa šuma i nedostatna politika pošumljavanja Gradiške imovne općine imali su za posljedicu širenje močvarnoga tla, koje je pogodovalo razvoju jasena i brijesta na štetu hrasta. Smanjenje udjela hrasta u šumama Gradiške imovne općine utjecalo je na činjenicu da je Gradiška imovna općina većinu starog kvalitetnog hrasta čuvala za izvoz, a nije bio upotrebljavan za potrebe „pravoužitnika“. Zbog manjka hrastovih šuma, potrebe „pravoužitnika“ za ogrjevom namirivale su se sječom bukve.

Problemi pri gospodarenju šumama Gradiške imovne općine

Ekološka ravnoteža i dinamika odnosa hrasta i jasena u Gradiškoj imovnoj općini na koju je upozorio Josip Kozarac otvaraju pitanje povezanosti močvarnoga tla i lošeg gospodarenja šumskim kapacitetom Gradiške imovne općine. Gradiška imovna općina prakticirala je brzu sječu i nije adekvatno pošumljivala tlo, a poslije je prihvatila petogodišnji period zabrane sječe koji je bio uobičajen, ali neprihvatljiv za močvarno i vlažno tlo. Navedeno je utjecalo

¹¹⁷ Kozarac, „K pitanju pomladjivanja posavskih hrastika“, 50-57.

¹¹⁸ K.[esterčanek], „X. Glavna skupština u Novoj Gradiški“, 426.

na smanjenje količina hrasta, nedostatak šumske građe za „pravoužitnike“, prelazak na iskorištavanje bukve za potrebe „pravoužitnika“, ali i probleme u namirenju potreba „pravoužitnika“, što je vodilo k promjenama u gospodarskoj osnovi.

Problem manjka drva za potrebe „pravoužitnika“ nastajao je zbog činjenice da je Gradiška imovna općina većinom imala previše starog drveća,¹¹⁹ premalo mladog drveća, a gotovo ništa drveća srednje dobi, pa se stoga razmatrala sječa starog drveća dok mlado ne postane kvalitetno za sječu. Staro hrastovo drvo većinom se sjeklo za izvoz, što je dovodilo do manjka kvalitetnog drva za „pravoužitnike“. Zakonom iz 1881., tj. *Naputkom A*¹²⁰ kao njegovim dodatkom namijenjenim „pravoužitnicima“, smanjena su prava na uživanje šumskih dobara jer se broj „pravoužitnika“ povećao, koristilo se više šumske građe, te su posljedično propisane i takse kako bi se racionalnije iskorištavala šumska dobra. Tako su bile propisane takse za pašarenje, ogrjev i građevinsko drvo.

Prvi problem Gradiške imovne općine bio je u nedostatku kvalitetnog drva za potrebe „pravoužitnika“, što je imalo svoju osnovu u ekološkoj podlozi, ali i u nedefiniranim pravnim odnosima¹²¹ između „pravoužitnika“ i „nepravoužitnika“. ¹²² Zbog nereguliranoga „pravoužitničkog katastra“, ¹²³ povećanog broja „pravoužitnika“, velikih poplava i neprohodnih putova do šumske građe, ¹²⁴ nedostajalo je šumske građe za „pravoužitnike“, a to je kao posljedicu imalo povećanje „šumskih šteta“. ¹²⁵ Broj se „pravoužitnika“ povećavao, a budući da su „pravoužitnici“ bili kategorija ovlaštenika koji su prava baštinili zbog obnašanja vojne službe tijekom Vojne krajine, njihov se

¹¹⁹ Zikmundovsky, „Gradiška imovna općina sa šumarskoga stanovišta“, 189; Hajek, „Gospodarenje i uprava imovne općine gradiške“, 160. Starost drveta ovdje je bila u ovisnosti o rentabilnosti. Drvo se tako procjenjivalo prema promjeru i starosti. Promjer od 80 cm smatran je minimumom za kvalitetno drvo, tj. minimumom za sječu. Pri tome se sagledavala i starost drveta, pa je tako smatrano da je hrast star ako ima više od 100 do 120 godina, bukva je stara kada ima više od 80 do 100 godina, a jasen više od 80 godina. Starost drveća određuje se pomoću godova kad se posijeku.

¹²⁰ *Naputak A* propisuje sva prava i obveze „pravoužitnika“.

¹²¹ HR-HDA, UOZV, 97, 9787/1887., 10. 3. 1887.

¹²² U taj pojam ulazili su svi koji nisu imali „pravoužitnička“ prava, ali su se na neki način htjeli koristiti tim pravima.

¹²³ Ibid. Zakonom iz 1881. reguliran je „pravoužitnički katastar“, ali na području Gradiške imovne općine on se nije primjenjivao zbog poteškoća u vezi s tajno podijeljenim zadrugama, prema kojima je bilo više „pravoužitnika“ nego što ih je realno bilo.

¹²⁴ Hajek, „Gospodarenje i uprava imovne općine gradiške“, 153.

¹²⁵ Pod pojmom „šumske štete“ tada su se razumijevale sve protupravne radnje koje su činjene u šumi, poput krađe, sječe ili uništenja drva, bilo od ljudi ili stoke, kao i zbog nepravilnog napasanja stoke.

broj nije trebao povećavati. Do porasta broja „pravoužitnika“ dolazilo je zbog dioba zadruga, kao i prodaje zadružnih zemljišta „nepravoužitnicima“, koji su kupnjom zemljišta dobivali prava koja su pripadala „pravoužitnicima“. Problem je nastao zato što prodajom zemlje „pravoužitnici“ nisu mogli svoja prava uživanja određenih privilegija (korištenja šumskim dobrima), koja su bila vezana uz njihovu ulogu tijekom razdoblja Vojne krajine, prenijeti na nove vlasnike, već je kupoprodajnim procesom prenesena samo nekretnina. „Pravoužitnička“ prava koja su proizašla iz njihovih osobnih kvaliteta,¹²⁶ a ticala su se ovlaštena korištenja šumama, nisu bila prenosiva na nove vlasnike. „Pravoužitnici“ Gradiške imovne općine trebali su plaćati godišnju pristojbu za uporabu gorivog drveta, koja je bila određena jednako za sve, a ne po veličini zemljišta. Tako je svaka „pravoužitnička“ obitelj Gradiške imovne općine trebala plaćati cijenu za dva hvata gorivog drveta, uz dozvolu pobiranja ležećega drveta¹²⁷ četvrtkom, petkom i subotom. Navedeno je vrijedilo i za udaljena sela, kao i za manje posjede. Glavni je problem nastajao zbog toga što procjena i „pravoužitnički“ katastar nisu napravljeni prema veličini posjeda, te se navedeno prestalo primjenjivati i „pravoužitnici“ Gradiške imovne općine nisu plaćali za ogrjevno drvo, nego samo za građevno.¹²⁸ Točnije, suprotno zakonu iz 1881., „pravoužitnici“ Gradiške imovne općine imali su besplatno ogrjevno drvo, pravo žirenja i stelju, dok su drvo za gradnju mogli nabavljati po sniženim cijenama. Baš zbog toga često su prodavali drva „nepravoužitnicima“ jer je Gradiška imovna općina redovito odobravala premalo drva za prodaju „nepravoužitnicima“, pa su oni znali kupovali drva od „pravoužitnika“, koji su pak do svojeg drveta dolazili tako što su ga krali.

Problem nedostatka šumske građe djelomično je riješen osiguranjem zalihe za „nepravoužitnike“ tako što je postignut dogovor s poduzetnicima, tj. poduzetnici su u spremišta stavljali drva koja su po limitiranoj cijeni mogli kupovati „nepravoužitnici“. U kojim je razmjerima nedostajalo drvene građe za potrebe „pravoužitnika“ i „nepravoužitnika“ može se vidjeti prema gospodarskoj osnovi za 1914. Prema gospodarskog osnovi¹²⁹ za 1914., na području Gradiške imovne općine živjelo je 64.000 „pravoužitnika“ i 37.000 „nepravoužitnika“, što je oko 100.000 stanovnika s oko 20.000 kuća. Prosječna godišnja potreba iznosila je 20 prostornih metara drva za ogrjev te 0,75 m³ za građu, tj. ukupna je potreba bila 420.000 prostornih metara ili 315.000 m³. Po-

¹²⁶ Perušić, „Krajiške imovne općine“, 257. Riječ je o seljačko-zemljoradničkom pravu osoba koje su obnašale vojnu službu. To je bilo toliko osobno pravo da se moglo izgubiti samo smrću.

¹²⁷ Odnosilo se na drvo koje nije bilo za daljnju tehničku obradu.

¹²⁸ HR-HDA, UOZV, 97, 9787/1887., 10. 3. 1887.

¹²⁹ B.[ogoslav] Hajek, „Temeljne zasade uredjenja šumskog gospodarstva gradiške imovne općine“, *Šumarski list*, godina XXXVIII (1914), broj 7, 273-297.

treba „pravoužitnika“ za drvom iznosila je 192.000 m³, a ako se uzmu u obzir i potrebe obrta, onda je ukupna potreba za drvom bila 195.000 m³; od toga za ogrjev ide 185.000, a za gradnju 10.000. Tadašnji kapacitet općine iznosio je 125.000 m³, od kojih je 100.000 otpadalo na gorivo, a 25.000 na građu. Budući da je postojao višak drva za građu, razlika se prodavala i iz tih se sredstava namirivala potreba za čuvanjem i održavanjem te sadnjom šuma. Razliku od 85.000 m³ drva namirivali su „pravoužitnici“ samostalno, jednim dijelom i tako što su radili „šumske štete“. Potrebe „nepravoužitničkih“ obitelji iznosile su, prema procjeni, 6400 m³ drva za gradnju i 118.600 m³ drva za ogrjev.

Postavlja se pitanje: zašto su „pravoužitnici“ činili „šumske štete“? Mira Kolar Dimitrijević¹³⁰ smatra da su, osim zbog povećanja broja „pravoužitnika“, manjka drva te povišenja cijena, „šumske štete“ nastajale i zbog bolje uređenosti državnih šuma, tj. veće brige za državne šume iz kojih se drvo kralo. Šumski su prekršaji bili i odraz nesloge, lošega stanja i gospodarenja u zadržanima, o čemu detaljnije piše *Glasnik požeške županije*.¹³¹ Neprikladnost seljaka pri prelasku iz zadružnog gospodarstva na individualno gospodarenje povezana je s osiromašenjem i prekršajnom djelatnošću. *Šumarski list* donosi informacije o „šumskim štetama“ za Gradišku imovnu općinu od 1875. do 1894., za razdoblje od po pet godina. Godišnje su u tih dvadeset godina registrirane po 554 štete na području kojim je upravljao jedan lugar, tj. oko 2000 jutara. Iz toga proizlazi da je pojedinačni lugar prijavio gotovo dva slučaja na dan.¹³² U kojoj su mjeri „šumske štete“ bile učestale te kakve je to posljedice imalo, moguće je vidjeti na temelju uvida u prekršajnu djelatnost. Prekršaji su bili grupirani na one koji se tiču politike, „poljskih šteta“,¹³³ „lovnih šteta“, „cestovnih šteta“, „zdravstvenih“ i „šumskih šteta“.¹³⁴

¹³⁰ Mira Kolar Dimitrijević, „Kratak osvrt na povijest šuma Hrvatske i Slavonije od 1850. godine do Prvoga svjetskog rata“, *Ekonomika i ekohistorija* 4/1 (2008), 80.

¹³¹ *Glasnik županije požeške*, godina II, broj 8, 20. 2. 1892.

¹³² Hajek, „Gospodarenje i uprava imovne općine gradiške“, 448.

¹³³ Salopek Bogavčić, *Novogradiški kotar*, 189. Razlika je između poljskih i šumskih šteta u mjestu na kojemu se prekršaj odigravao. Poljske su štete činjene u polju, a često je bila riječ o tjeranju stoke na ispašu. Tjeranje svinja u žirenje potpadalo je pod šumske štete. Organiziranje poljskog redarstva započelo je 1873. u korist posjednika te je to postala plaćena djelatnost, tj. poljari su dobivali 1/3 od „uhvatnine“. Općinski pašnjaci kao opće dobro služili su za ispašu cjelokupne marve ovlaštenika općine, paša na pašnjacima i ugru zabranjena je bila noću i na livadama tijekom određenih razdoblja. Osim njih, postojali su i čuvari stoke, tj. „čobani“ koji su od 1893. bili i plaćeni. Bili su organizirani po općinama tako da su birani po kućama. Prehranjivanje u štalama nije bio običaj jer su seljaci imali više vrsta marve pa nisu mogli imati dosta i suhe i zelene krme u štali.

¹³⁴ *Izješća*, 1897.-1906. Od 1897. do 1906. može se pratiti prekršajna aktivnost pravomoćno osuđenih osoba. Podatci su za to razdoblje jednoobrazno predočeni, dok su u kasnijim godinama neki podatci izostavljeni, ali je uveden i drukčiji tip podataka.

Prekršajna djelatnost¹³⁵ u segmentu „šumskih šteta“ govori o tome kako stanovništvo nije imalo drva za ogrjev, gradnju i sl. pa je pribjegavalo činjenju šteta. Ako se pak usporede prekršaji u kotaru Brod i kotaru Nova Gradiška tijekom razdoblja od 1897. do 1906., uočava se u kojoj su mjeri šumski prekršaji u kotaru Nova Gradiška dominirali u usporedbi s političkim, poljskim, zdravstvenim ili cestovnim. Tijekom navedenog razdoblja u kotaru Nova Gradiška počinjeno je zaista mnogo prekršaja, tj. čak 125.149 prekršaja. Sagleda li se ta prekršajna aktivnost s obzirom na broj stanovnika kotara Nova Gradiška,¹³⁶ uočava se da je riječ o 2,7 prekršaja po osobi. Tako je primjerice 1906. bilo nevjerojatnih 14.586 šumskih prekršaja, a 1905. bilo ih je 7355. U kotaru Nova Gradiška tijekom razdoblja 1897. – 1906. bilo je više od 85 % šumskih prekršaja, oko 9 % bili su politički prekršaji, a ostale su činili 4 % poljskih prekršaja, 0,27 % lovnih, potom 0,22 % cestovnih i, naposljetku, samo 0,09 % zdravstvenih. Zanimljivo je smanjenje broja prekršaja tijekom godina u domeni političke djelatnosti, kao što je i broj cestovnih i zdravstvenih prekršaja s godinama rastao. Uspoređujući ukupne podatke za novogradiški i brodski kotar, uočava se da je u novogradiškom kotaru bilo 77 % više prekršaja, što je po osobi iznosilo 1,4 prekršaja, tj. u novogradiškom kotaru bilo je gotovo dvostruko više prekršaja po osobi nego u brodskom. U brodskom kotaru bilo je više poljskih i političkih prekršaja nego u novogradiškom kotaru, ali je zato je u kotaru Nova Gradiška dvostruko više prekršaja bilo u segmentu šumskih šteta (Tablica 1).¹³⁷

Postavlja se pitanje: zašto je u kotaru Nova Gradiška bilo toliko više prekršaja nego u kotaru Brod, tj. zašto je stanovništvo činilo toliko „šumskih šteta“? Zapaža se nekoliko razloga koji su mogli utjecati na povećani udio „šumskih šteta“. Jedan je spomenuo Bogoslav Hajek,¹³⁸ koji ističe kako je stanovništvo posavskog područja Gradiške imovne općine imalo problem da nije moglo doći do raspoloživog kvalitetnog drva jer se ono nalazilo većinom na poplavljenom području, kao što su i putovi do tih šuma bili poplavljeni. Iz izvještaja Bogoslava Hajeka uviđa se da je stanovništvo bilo sklono hrastovini i da je negodovalo kad je Gradiška imovna općina odredila bukove šume za namirenje potreba „pravoužitnika“. U zapisnicima¹³⁹ imovne općine ističe se kako je velika ekonomska kriza među stanovništvom, te je zbog povišenja cijene drva stanovništvo spremnije činiti štete. Navodi se i primjer naplate štete u slučajevima nedopuštenog žirenja stoke. Ako su lugari zatekli stoku na ispaši, a nije smjela biti ondje, zatvorili

¹³⁵ Salopek Bogavčić, *Novogradiški kotar*, 91. Za potrebe ovog rada pozornost je usmjerena na analizu šumskih prekršaja, a omjeri šumskih prekršaja prema drugim prekršajima predočeni su u Grafikonu 1.

¹³⁶ U kotaru je 1900. godine bilo 45.024 stanovnika.

¹³⁷ Salopek Bogavčić, *Novogradiški kotar*, 91-96.

¹³⁸ Hajek, „Gospodarenje i uprava imovne općine gradiške“, 153.

¹³⁹ HR-HDA, UOZV, 97, 15-7, 1459/1904., 291/1904., 1945/1907, 18. 9. 1907.

bi je i izravno naplaćivali naknadu za štetu vlasnicima stoke. Zbog navedenog, stanovništvo je prestalo napasati stoku u šumama imovne općine te je počelo odlaziti sa stokom na ispašu u državne šume, čime je radilo štetu u državnim šumama, ali i izbjegavalo lugare imovne općine. Prema naredbi Vlade iz 1891., ako je stoka zatečena na ispaši, lugarsko ju je osoblje smjelo zaplijeniti, predati općini ili seoskom knezu na čuvanje, sastaviti prijavu i s tom prijavom uputiti vlasnika stoke šumariji. Šumarija nakon naplate naknade za štetu dopušta vlasniku povrat stoke.¹⁴⁰ Problem Gradiške imovne općine bio je u tome što još 1907. nije imalo ovrhovoditelja¹⁴¹ za naplatu šumskih šteta pa su to obavljali lugari, te se postavlja i pitanje koliko je od tih šumskih prekršaja zaista bilo naplaćeno. Bogoslav Hajek¹⁴² tako navodi kako bi i općina bila bogatija da ima stručno osoblje koje bi moglo uloviti činitelja štete, te bi se te štete i mogle naplatiti.¹⁴³ Činjenica da je Gradiška imovna općina imala manjak stručnog osoblja, tj. nedostatak lugara i drugoga šumskog osoblja, zaista je bio još jedan razlog zašto su u Gradiškoj imovnoj općini šumski prekršaji bili učestali. U kotaru Nova Gradiška 1905.¹⁴⁴ bila su tri stručna šumara i 18 lugara, dok je u kotaru Brod i gradu Brodu bilo ipak nešto više šumskoga stručnog osoblja i lugara tijekom spomenute godine.¹⁴⁵ Već 1910. bilo je u kotaru Nova Gradiška zaposleno deset stručnih osoba i 55 lugara,¹⁴⁶ što je utjecalo na bolju kontrolu „šumskih šteta“. Ukupno su šume Gradiške imovne općine zauzimale 58.300 jutara, tako da je svaki lugar imao 2082 jutra za ophodnju. Vrijedan primjer za bolje razumijevanje razloga zašto su „šumske štete“ bile učestale jest narodna pjesma iz Školske spomenice Davor. U njoj je autor 1886. objasnio razloge „šumskih šteta“ navodeći kako su neregulirana sječa drva te sve veći angažman poduzetnika u šumarstvu utjecali na pomanjkanje drva, ali i sve više šumskih prekršaja.

„Jer su pak svinjarc
 Sjekrom i bratvom sjeći
 pilom rezati blanjem strugat
 samo kad nam šume ne bi
 harali poduzetnici
 od dužica trgovčići
 a i domaći su kleli
 koji sjeku sve od reda

¹⁴⁰ HR-HDA, UOZV, 97, 15-7, 1459/1904., 291/1904.

¹⁴¹ HR-HDA, UOZV, 79, 59697/1907, 11763.

¹⁴² Nadšumar Gradiške imovne općine.

¹⁴³ Hajek, „Gospodarenje i uprava imovne općine gradiške“, 448.

¹⁴⁴ *Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije I 1905.*, 1913., 467.

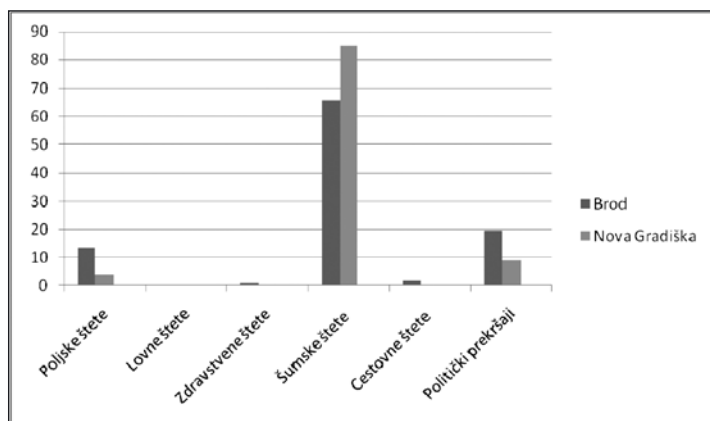
¹⁴⁵ *Ibid.* U kotaru Nova Gradiška ukupno je bio 21 šumarski djelatnik, a u kotaru i gradu Brodu 31 šumarski djelatnik.

¹⁴⁶ *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije II 1906.-1910.* (Zagreb, 1915), 366.

nepazeć ni kruga ni pravca
 te za jedna kola drva
 posjeku do 6 komada
 tanje komade stovare
 il kradom kući dobave
 debeljke tam pak ostave
 da lugare tim razjare
 a ne zna da si sam škodi
 jer šumar kada ga ulovi
 sve šumariji dojavu...¹⁴⁷

Šumske je štete seljaštvo činilo tako da je neracionalno sjeklo šumu, često pred lugarom sijekući propisano drvo, a čim bi se on udaljio, krenula je sječa drveća u zabrani.¹⁴⁸ Postavlja se pitanje na koji se način Gradiška imovna općina nosila s tolikim „šumskim štetama“ i je li u konačnici uspijevala realizirati svoju glavnu ulogu, namirenje potreba „pravoužitnika“ drvom? Postojalo je nekoliko modela kojima je Gradiška imovna općina pokušala suzbiti „šumske štete“, a koji su u konačnici povezani s rješavanjem prvoga problema Gradiške imovne općine, tj. namirenja šumske građe za „pravoužitnike“. Osnivanjem novih šumarija imovne općine, zatim nabavom drva za „nepravoužitike“, preorijentacijom na bukovo drvo, prodajom viška građivnog drva Gradiške imovne općine te naposljetku i upošljavanjem dovoljnoga broja stručnjaka, imovna općina pokušala je riješiti probleme.

Grafikon 1. Usporedba prekršajne djelatnosti stanovništva kotara Brod i Nova Gradiška od 1897. do 1906. u %.¹⁴⁹

¹⁴⁷ HR-DASB, Odjel Nova Gradiška, Fond školske spomenice, Školska spomenica Davor, inv. br. 67.

¹⁴⁸ J. Jakopec, „Poučni izlet članova hrv.-slav. šumarskoga društva u šume gradiške imovne općine i cerničkoga vlastelinstva“, Šumarski list, godina XXXVI (1912), broj 11, 446.

¹⁴⁹ Grafikon je rezultat autoričina izračuna na temelju podataka iz *Izvjешća 1897.-1906.*

Tablica 1. Šumski prekršaji u kotaru Brod i Nova Gradiška u %.¹⁵⁰

Šumski prekršaji u kotaru Brod i Nova Gradiška		
Godine	Kotar Brod	Kotar Nova Gradiška
1897.	47,21	95,44
1898.	66,20	82,49
1999.	65,31	77,58
1900.	67,28	82,25
1901.	70,97	81,30
1902.	64,66	81,40
1903.	70,17	80,54
1904.	64,1	82,1
1905.	72,3	93,11
1906.	68	93,89

Zbog „šumskih šteta“, bilo u obliku otuđivanja drva krađom, sakupljanjem ili rezanjem, tijekom 1907. pojavljuje se prijedlog o preraspodjeli šumskih kotareva. Središta šumarija bila su udaljena od kotara, pa je u nedostatku osoblja bilo teško održavati red i utjecati na smanjenje „šumskih šteta“. Postojao je prijedlog da se kotarska šumarija u Oriovcu razdijeli na Novu Kapelu i Sibinj jer su se iskorištavanja šume i razbojstva događali baš na rubnim ograncima kotara, a šumarije Novska i Nova Gradiška trebale su teritorijalno ostati iste. Gradiška kotarska šumarija sastojala se od sljedećih šumarija: Šumarija Novska istočna, Šumarija Novska zapadna, Nova Gradiška istočna, Nova Gradiška zapadna, Šumarija Nova Kapela ili Batrina i Šumarija Sibinj. Vladin¹⁵¹ povjerenik zadužen za ta pitanja tražio je formiranje triju novih šumarija: u Novoj Kapeli, Okučanima i Sibinju. Već 1908.¹⁵² kreirane su tri nove kotarske šumarije, u Novoj Kapeli, Banovoj Jarugi i Okučanima. Stvaranje novih kotarskih šumarija utjecalo je na bolju pokrivenost rubnih područja Gradiške imovne općine te bolju zastupljenost lugara na terenu. Nedostatak drva za „pravoužitnike“ pokušala je Gradiška imovna općina riješiti kupnjom drva iz državnih i privatnih šuma ili iz šuma zemljišnih zajednica. Iz državnih je šuma većina drvne građe prodavana na veliko pa je takvo što bilo teže izvedivo, a slično su radili i privatnici, dok zemljišne zajednice nisu imale uređene šume¹⁵³ da bi se njihovo drvo moglo kupovati. Seljaci pak, s druge strane, rijetko su kupovali drvo za vlastite potrebe, a zbog nužde su ga

¹⁵⁰ Tablica je rezultat autoričina izračuna na temelju podataka iz *Izješća 1897.-1906.*

¹⁵¹ HR-HDA, UOZV, 79, 15-7, 11763, 1907., 56164.

¹⁵² *Glasnik županije požeške*, godina XVIII, broj 36., 5. 9. 1908.

¹⁵³ To je često bilo i razlog zašto je seljaštvo kralo iz šuma zemljišnih zajednica.

prodavali ili su činili „šumske štete“. Zbog toga se Gradiška imovna općina morala drvom za izvoz koristiti u svrhu namirenja potreba „pravoužitnika“ za ogrjevnim drvom. Gradiška imovna općina mogla je drvo koje je bilo namijenjeno za izvoz rabiti u druge svrhe, tj. za potrebe „pravoužitnika“ sve dok joj se to isplatilo, tj. dok njegova cijena nije bila viša od 10 K po m³ jer je tolika bila cijena uvoznoga ogrjevnog drva. Bukova je šuma vrsta šume koja je u Gradiškoj imovnoj općini sve više zamijenila hrastovinu za namirenje potrebe „pravoužitnika“. Bogoslav Hajek je objašnjavao da se zbog toga Gradiška imovna općina odlučila na projekt gradnje uskotračne pruge na lokaciji Babje gore,¹⁵⁴ kako bi se što lakše dopremalo drvo za potrebe „pravoužitnika“ jer je stanovništvo imalo poteškoća zbog nedostupnosti terena.

Gradiška imovna općina namjeravala je iskorištavati šumu za ogrjevno drvo tijekom razdoblja od 20 godina. Budući da putovi iz sela Tisovca u Tisovačko brdo nisu bili prohodni zbog bujica potoka Pukotine i Jamborovac, sagrađena je željeznica,¹⁵⁵ te je plan bio u razdoblju od 20 godina godišnje izvesti 15.000 kubika drva. „Pravoužitnici“ su ili sami nabavljali drvo koje nije bilo u zabrani ili su, kao u slučaju drva s lokacije Babje gore, izvoz obavljali poduzetnici koji su drvo dopremali na skladišta. Ni nove šumarije ni povećanje stručnog kadra nisu utjecali na osiguranje dovoljne količine drva za ogrjev, a time i smanjenje „šumskih šteta“. Tek izradom nove gospodarske osnove¹⁵⁶ 1914. Bogoslav Hajek predočio je plan namirenja potreba „pravoužitnika“ za ogrjevnim drvom, a time i za smanjenje „šumskih šteta“. Plan se temeljio na ideji da „pravoužitnici“ Gradiške imovne općine drvo za ogrjev više ne dobivaju besplatno, cijena drva za gradnju bi se povisila, a ostale bi se potrebe namirivale besplatno. Osim navedenog, nedostatak ogrjevnoga drva namirivao bi se kupnjom drva iz državnih šuma ili od drugih imovnih općina te prodajom ugljena, kojeg je na području istočnog dijela Gradiške imovne općine bilo mnogo. Navedene su promjene trebale rezultirati namirenjem potreba „pravoužitnika“, a time i smanjenjem „šumskih šteta“.

Zaključak

Gradiška imovna općina formirana je 1874. Sastojala se od 40 kotara i obuhvaćala je 52.413,70 jutara šume, i to 33,9 % hrasta. Pri njezinoj je uspo-

¹⁵⁴ Kompleks šuma koji je imao 10.300 jutara, a sastojao se od šuma Gradiške imovne općine i šuma koje su dobivene segregacijom od vlasnika koji su imali ta područja u bivšem Provincijalu.

¹⁵⁵ Ukupan je trošak željeznice bio 216.000 K, a budući da se trebalo napraviti skladište kod Godinjaka, trošak je iznosio 246.000 K.

¹⁵⁶ Hajek, „Temeljne zasade uredjenja šumskog gospodarstva gradiške imovne općine“, 273-297.

stavi određena gospodarska osnova, koja je bila baza gospodarenja šumama. Gospodarenje šumom u slučaju Gradiške imovne općine podrazumijevalo je brigu o stanju šuma, procjenu šumskog kapaciteta, upravljanje šumama u obliku sadnje i sječe, trgovinu šumskom građom, namirenje potreba „pravoužitnika“ i namirenje potreba uprave, pa tek onda realizaciju drugih aktivnosti. Na temelju prve gospodarske osnove uočeno je da Gradiška imovna općina ima višak starog drveća, a malo drveća srednje dobi i nimalo mladog drveća. S pojavom željeznice 1888., politika gospodarenja krenula je u smjeru izvoza staroga kvalitetnog hrasta i postupne preorijentacije s kulture hrasta na kulturu bukve za potrebe „pravoužitnika“. S otvaranjem tržištu, Gradiška imovna općina nije prakticirala adekvatnu politiku pošumljavanja i adekvatne mjere gospodarenja na močvarnom tlu Posavine, kako je zapazio kraljevski šumar Josip Kozarac, što je rezultiralo širenjem kulture jasena na štetu kulture hrasta. Usporedo s tim ekološkim procesima događao se proces raspada zadruga, što je utjecalo na povećanje broja „pravoužitnika“, a time je posljedično nastao manjak ogrjevnoga drva. Imovna je općina manjak drva za potrebe „pravoužitnika“ pokušala rješavati osiguranjem dodatnih zaliha drva i izgradnjom uskotračne željeznice na nedostupnom terenu, ali je taj manjak drvne građe rezultirao „šumskim štetama“. Nedostatak stručnog osoblja bio je usko povezan sa „šumskim štetama“ jer je svaki lugar kontrolirao oko 2000 jutara pa je bilo izrazito teško uloviti krivce te naplatiti štete.

U usporedbi s kotarom Brod, u kotaru Nova Gradiška bilo je 77 % više šumskih šteta. Razloge je moguće naći u povezanosti povećanja poplavljenog područja s neadekvatnom gospodarskom osnovom, kao i u povećanju broja „pravoužitnika“, zbog čega je manjkalo drva za namirenje njihovih potreba. „Pravoužitnici“ su stoga pribjegavali prekršajima kao najlakšem načinu zadovoljenja potreba za drvom. Tek povećanjem stručnog kadra, reorganizacijom šumskih kotara i drukčijom gospodarskom osnovom, nakon 40 godina od formiranja imovne općine problem „šumskih šteta“ je riješen. Usprkos svemu trudu imovne općine, lokalno je stanovništvo i samo snosilo dio odgovornosti, o čemu svjedoči narativni izvor. Šuma je u svijesti seljaka bila područje kojim je on dugotrajno nekontrolirano raspolagao, a imovna je općina bila institucija kojoj se stanovništvo obraćalo za pomoć, o čemu svjedoči i humanitarno-društvena djelatnost općine, realizirana u obliku donacija i stipendija Gospodarske zaklade Gradiške imovne općine.

Summary

FOREST MANAGEMENT OF THE GRADIŠKA ESTATE COMMUNITY FROM 1874 TO 1914

In this article the management of forests of the Gradiška Estate Community (*Gradiška imovna općina*) from 1874 to 1914 is examined, based on archival funds kept in the Croatian State Archive in Zagreb and in the Nova Gradiška Department of the State Archive in Slavonski Brod, as well as on an article of the journal *Šumarski list*. The forest management of the Gradiška Estate Community was performed in the areas of forest exploitation, forest regeneration, the behaviour towards “beneficiaries” and the management of various problems such as “forest damage”. Inadequate economic bases, swamp areas, and the lack of expert staff resulted in long-term firewood shortage for the “beneficiaries” and in an increase of illegal activities of the inhabitants which resulted in what was called forest damage. Josip Kozarac, royal forester, who aspired towards the modernization of forest management, had already in 1886 warned of the problems the Gradiška Estate Community had to face. Only through the alteration of the economic base in 1914, were the reorganization of forest districts and the employment of expert staff and the needs of the “beneficiaries” met, the hard life of the local population being made easier through the social-humanitarian efforts of the Gradiška Estate Community.

Keywords: forest management, 19th century, theft, flood, Gradiška Estate Community, Nova Gradiška

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Kontakt autorice:

dr. sc. Iva Salopek Bogavčić

Zagreb

e-mail: iva.salopek.bogavcic@gmail.com